

Предупреждение ПРЕСТУПНОСТИ

КАЗАХСТАНСКАЯ КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ АССОЦИАЦИЯ

ISSN 1608-84-17

№1 (65) - 2023

ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Журнал издается с 2001 года

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ПРЕСТУПНОСТИ

ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Учредитель и издатель:

Казахстанская криминологическая
ассоциация

Издается с 2001 года

**Председатель редакционной
коллегии** – Рогов И.И.

Состав Редакционной коллегии

Когамов М.Ч. – д.ю.н. (Казахстан)

Имашев Б.Т. – к.ю.н. (Казахстан)

Джансараева Р.Е. – д.ю.н. (Казахстан)

Мами К.А. – д.ю.н. (Казахстан)

Жалаири О.Ш. – д.ю.н. (Казахстан)

Сайтбеков А.М. – д.ю.н. (Казахстан)

Жетписов С.К. – д.ю.н. (Казахстан)

Голик Ю.В. – д.ю.н. (Россия)

Зайцев О.А. – д.ю.н. (Россия)

Мацкевич И.М. – д.ю.н. (Россия)

Ключко Р.Н. – к.ю.н. (Беларусь)

Маткаримова Г.А. – д.ю.н. (Узбекистан)

Рысмендеев Б.Д. – д.ю.н. (Кыргызская Республика)

Главный редактор:

Алибаева Г.А. – д.ю.н. (Казахстан)

Ответственный секретарь:

Дузбаева С.Б. – доктор PhD

Журнал зарегистрирован Министерством информации
и общественного согласия Республики Казахстан 1 августа 2000г.
Свидетельство о регистрации №1416-Ж. 1608-8417.
Подписной индекс: 75714

Адрес: Республика Казахстан 050022, г. Алматы,
ул. Курмангазы, 107. тел. 8 727 350-78-88 вн.(200)
факс: 8 727 292-98-77
e-mail: kazcrim@mail.ru www.kazcrim.com

СОДЕРЖАНИЕ

Абдуллина Л.М., Сюрикпаева А.О., Нурпеисов Р.В.	
Свобода совести и вероисповедания в конституционном праве стран СНГ	3
Вареникова С.П.	
Расследование дел об уголовных правонарушениях несовершеннолетних .	10
Кудайбергенов М. Б.	
Эмоциональное «выгорание» сотрудников правоохранительных органов: некоторые психолого-правовые проблемы	16
Курманалиева Э. Б., Аралбаева А. А.	
Жаңа оқу технологиясын қолданудың тиімділігі	27
Қоржумбаева Т. М., Абижанов С. М.	
Қазақстан Республикасындағы жедел-іздістіру қызметіндегі теорияның қазіргі мәселелері	31
Серім Ғ. Ө., Серимов У. С., Туменбаев С. А.	
Азаматтық-құқықтық жауапкершілік шарттары жүйесінде кінәнің құқыққа қайшы әрекетпен (әрекетсіздікпен) байланысы	38
Жазылбеков А. Б.	
Дисциплинарная ответственность государственных служащих Республики Казахстан	44

УДК 342.4

Абдуллина Л. М., *Сюрикпаева А. О., Нурпеисов Р. В.
Евразийская юридическая академия имени Д. А. Кунаева,
Республика Казахстан, г. Алматы
*e-mail: as_asel.084@mail.ru

СВОБОДА СОВЕСТИ И ВЕРОИСПОВЕДАНИЯ В КОНСТИТУЦИОННОМ ПРАВЕ СТРАН СНГ

Аннотация. В этой статье рассматривается свобода совести и вероисповедания в конституционном праве стран СНГ. Свобода совести (или в более широком определении — мысли, совести и религии) — это одно из базовых прав человека. Некоторые исследователи считают, что оно и вовсе основное. Ведь если нет свободы совести, то нет и других свобод — например, невозможно выражать свое мнение или проводить мирные собрания, если твои убеждения под запретом.

В первую очередь свобода совести — это про возможность самостоятельно выбрать собственную систему ценностей и жить в ней. Поэтому со свободой совести так тесно связана свобода религии, вероисповедания. Ведь понятие свобода совести и вероисповедание это неотъемлемая часть нашей жизни.

Ключевые слова: свобода совести, вероисповедание, религия, убеждение, право на свободу совести, светское государство.

ТМД ЕЛДЕРІНІҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ АР-ОЖДАН ЖӘНЕ ДІН БОСТАНДЫҒЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада ТМД елдерінің конституциялық құқығындағы ар-ождан және діни сенім бостандығы қарастырылады. Ар-ождан бостандығы (немесе кеңірек анықтамада – ой, ар-ождан және дін) адамның негізгі құқықтарының бірі болып табылады. Кейбір зерттеушілер оны толығымен негізгі деп санайды. Өйткені, ар-ождан бостандығы болмаса, басқа еркіндік те жоқ – мысалы, сенімдеріңізге тыйым салынса, өз пікіріңізді білдіру немесе бейбіт жиналыстар өткізу мүмкін емес.

Ең алдымен, ар-ождан бостандығы - бұл өз құндылықтар жүйесін өз бетінше таңдау және онда өмір сүру мүмкіндігі. Демек, дін мен сенім бостандығы ар-ождан бостандығымен тығыз байланысты. Өйткені ар-ождан және дін бостандығы ұғымы біздің өміріміздің ажырамас бөлігі болып табылады.

Кілт сөздер: Ар-ождан, дін, сенім бостандығы, ар-ождан бостандығы құқығы, зайырлы мемлекет.

FREEDOM OF CONSCIENCE AND RELIGION IN THE CONSTITUTIONAL LAW OF THE COUNTRIES OF THE UNION INDEPENDENT STATES

Abstract. This article examines the freedom of conscience and religion in the constitutional law of the CIS countries. Freedom of conscience (or in a broader definition - thought, conscience and religion) is one of the basic human rights. Some researchers believe that it is completely basic. After all, if there is no freedom of conscience, then there are no other freedoms - for example, it is impossible to express your opinion or hold peaceful meetings if your beliefs are banned.

First of all, freedom of conscience is about the ability to independently choose your own system of values and live in it. Therefore, freedom of religion and belief is so closely connected

with freedom of conscience. Vedas the concept of freedom of conscience and religion is an integral part of our lives.

Key words: freedom of conscience, religion, religion, belief, right to freedom of conscience, secular state.

Провозглашение независимости постсоветских республик по-новому закрепило отношения государства и религии. Основанием для этого послужило провозглашение в конституциях принципа светского государства. «В светском государстве религия становится прерогативой отдельной личности, при этом каждый представлен в вопросе совести сам по себе. Свобода совести выступает как конституционно-правовая норма светского государства» [1, с.114].

Свобода совести – это право каждого самостоятельно, без какого-либо принуждения решать вопрос: руководствоваться ли в оценках своих поступков и мыслей религиозными учениями или отказаться от них. С позиции юридической науки, под свободой совести понимается «право человека как верить в Бога в соответствии с учением той или иной свободно выбранной им религии, так и быть атеистом, т.е. не верить в Бога» [2]. Этому утверждению соответствуют содержание конституционных норм следующих стран СНГ: п.11 ст.16 Конституции Кыргызской Республики: «Каждый вправе свободно исповедовать любую религию или не исповедовать никакой, выбирать, иметь и распространять религиозные либо атеистические убеждения»; ст.31 Конституции Республик Узбекистан и Беларусь, ст.35 Конституции Украины и др. Эти нормы полностью подтверждают принцип равноправия верующих и неверующих, без которого свобода совести немыслима [3].

В науке утвердилось мнение, что подлинная свобода совести должна обязательно содержать два основных положения:

- 1) свободу религиозных убеждений;
- 2) не принятие религиозных догм.

Во власти религиозных верований человек находится с древнейших времен. Свои первые представления об окружающем мире он начинал с веры в сверхъестественные силы. Шаг за шагом, раскрывая тайны природы, человек познавал мир во всем разнообразии его проявлений. Но вера всегда оставалась с ним. Какую бы веру не исповедал человек – буддийскую или христианскую, мусульманскую или иудейскую, какими бы разнообразными не были религиозные течения и вероучения, человек остается преданным своей вере, храня ей верность в своей душе и мыслях. И вряд ли можно осуждать человека за веру. В наш просвещенный век немало людей и народов исповедуют самые разные религии. В этом нет ничего предосудительного, лишь бы вера не оборачивалась нетерпимостью против иных религий, лишь бы в нравственном отношении она делала человека чище, лучше, сильнее духом и благородней. И поэтому, видимо, одним из проявлений духовной свободы человека признается свобода совести. Свободу совести также принято считать одним из видов индивидуальной свободы личности. С позиции нравственности, свобода совести выражает отношение человека к добру и злу, хорошим и плохим поступкам, к осознанию нравственной ответственности за свою судьбу и поведение. По мнению Ф.М. Рудинского, свобода совести - «это возможность для каждого человека совершать поступки в соответствии со своими представлениями о справедливом и несправедливом, о добре и зле, если эти представления не противоречат морали, принятой в данном обществе» [4, с.27].

Исторически развиваясь, свобода совести приобрела более узкое значение - свобода в области религии. Эта свобода особенно важна в государствах, в которых признана государственная религия и, следовательно, существует определенное давление на человека с целью заставить его принять эту религию. В государствах без государственной

религии свобода служит защитой для атеистов, а в тоталитарных атеистических государствах ею прикрывались официальная антирелигиозная пропаганда и гонения на церковь. К сожалению, факты религиозной борьбы и нетерпимости оборачивались в истории человечества крестовыми походами, кострами инквизиционных судов, на которых безжалостно сжигались так называемые еретики, богохульники и ведьмы. Трагические последствия религиозной нетерпимости не могли не порождать тревогу и опасение в думах и душах людей. Религиозная нетерпимость, представлявшая серьезную угрозу для духовной и физической жизни людей, вызывала резкое неприятие и осуждение со стороны прогрессивно мыслящей части общества, поднимавшей проблему преодоления религиозной вражды и ненависти во взаимоотношениях верующих. Идею свободы совести подсказывала сама жизнь, полная религиозных противоречий. Свое развитие эта идея получила в философских, художественных и политических произведениях прогрессивных мыслителей эпохи Возрождения и Просвещения. Но лишь со временем эта идея трансформируется в правовое установление. Быть верующим или атеистом – это вопрос, который во всех случаях должен решаться никем иным, как самим человеком.

Свобода вероисповедания означает право человека на выбор религиозного учения и беспрепятственное отправление культов и обрядов в соответствии с этим учением. Статья 31 Конституции Республики Беларусь гласит: «Каждый имеет право самостоятельно определять свое отношение к религии, единолично или совместно с другими исповедовать любую религию или не исповедовать никакой, выражать и распространять убеждения, связанные с отношением к религии, участвовать в отправлении религиозных культов, ритуалов, обрядов, не запрещенных законом». Аналогичная формулировка содержится и в ч.1 ст.35 Конституции Украины. В субъективном смысле, т.е. как право человека, равнозначным является понятие свободы религии, но оно еще означает и право на существование всех религий и возможность каждой из них беспрепятственно проповедовать вероучение. Однако в обиходе очень часто все указанные термины употребляются как идентичные. Видимо, в этой связи конституционные нормы других стран СНГ не содержат данных положений. Например, ст. 22 Конституции Республики Казахстан признает: «1. Каждый имеет право на свободу совести. 2. Осуществление права на свободу совести не должно обуславливать или ограничивать общечеловеческие и гражданские права и обязанности перед государством» [5].

Сфера человеческих верований – это, собственно, область глубоко интимной, личной жизни. Это область внутренней совести, его убеждений, в которую никто не должен вторгаться – ни человек, ни государство. О трагических последствиях бесцеремонного вмешательства государства в сферу духовной жизни человека свидетельствует сама жизнь. Следует отметить, что подобная бесцеремонность составляет характерную черту недемократической системы, особенно тоталитарной. Хорошо известно, что еще десяток лет тому назад советская административно-командная система привлекала членов КПСС к партийной ответственности за их участие в религиозных обрядах. Вряд ли надо доказывать, насколько подобная акция не согласовывалась со свободой совести, закреплявшейся, между прочим, всеми советскими законами, в т.ч. и Конституцией СССР 1977г.

Международный пакт о гражданских и политических правах свободу совести и религии соединяет со свободой мысли, включая в нее «свободу иметь или принимать религию или убеждения по своему выбору и свободу исповедовать свою религию и убеждения как единолично, так и сообща с другими, публичным или частным порядком, в отправлении культа, выполнении религиозных и ритуальных обрядов и учений. Никто не должен подвергаться принуждению, умаляющему его свободу иметь или принимать религию или убеждения по своему выбору» (ст.18).

Этой норме соответствуют: статья 19 Конституции Грузии, устанавливающая запрет «преследования лица в связи с использованием им свободы слова, мнений, совести, вероисповедания и убеждений, а также принуждение человека высказать свое мнение по поводу этих свобод»; ст.28 Конституции Российской Федерации, гарантирующая каждому свободу совести, свободу вероисповедания, включая право исповедовать индивидуально или совместно с другими любую религию или не исповедовать никакой, свободно выбирать, иметь и распространять религиозные и иные убеждения и действовать в соответствии с ними.

Один из знаменитых авторов Декларации Независимости и Конституции США – Бенджамин Франклин (1706-1790) писал: «Ни один народ не может быть по настоящему счастливым, если он, даже пользуясь всеми гражданскими правами, стеснен в свободе совести, вероисповедания и культа» [121, с.27]. Раскрывая глубокую взаимосвязь, существующую между различными видами человеческой свободы, автор этих строк особо подчеркивал, насколько наличие каждой из них оказывается столь важным для ощущения человеком полноты своего счастья.

Право на свободу совести - это естественное и неотъемлемое право человека исповедовать любую религию или не исповедовать никакой. В соответствии со своими убеждениями человек может исповедовать какую-либо религию, может относиться к религии нейтрально, и может быть атеистом, т.е. человеком, который не просто не исповедует никакой религии, а вообще отрицает существование бога. По мнению Н.М. Коркунова, полная свобода совести будет обеспечена, если каждому лицу предоставят:

- 1) свободу выбора религии,
- 2) свободу исповедания,
- 3) пользование гражданскими и политическими правами независимо от верований;
- 4) свободу не иметь никакой религии [6, с.475].

Демократическое сознание включает уважение к людям с другим мнением и желание самому разобраться во всем, без слепой веры в авторитеты. Инакомыслящие нужны обществу. В равной мере в обществе должна быть обеспечена свобода убеждений. В уголовных кодексах и других законах любой страны должно быть четко сформулировано: уголовное преследование за убеждения и связанные с убеждениями насильственные действия недопустимы.

Идея веротерпимости, упорно отстаиваемая прогрессивными мыслителями, постепенно, шаг за шагом, подтачивала сложившиеся в сознании стереотипы враждебного отношения к другим религиям, формируя чувство толерантности и уважительного отношения к ним. Эта идея нашла свое конституционное воплощение во всех демократически устроенных государствах современного мира, в т.ч в конституциях стран СНГ. Страны СНГ признают себя светскими государствами. Это отражено в ст. 14 Конституции Российской Федерации, ст. 1 Конституции Республики Казахстан и Конституции Кыргызской Республики, ст. 6 Конституции Азербайджана.

Светским считается государство, в котором: во-первых, отношения граждан к религии не подлежат контролю со стороны государственных органов; во-вторых, не происходит вмешательства во внутренние дела церкви, в случаях нарушения ею законов; в-третьих, за церковь не закрепляются полномочия, влекущие юридически значимые последствия; в-четвёртых, церковь не вмешивается в дела государства, а занимается только духовными вопросами; в-пятых, государственная система образования и воспитания носит светский характер, изучение религиозных канонов - личное дело каждого человека. Вопросы автономного функционирования религии и государства посвящены п.2 ст.14 Конституции России, п.4 ст.31 Конституции Молдовы, ст.19 Конституции Азербайджана. В Конституции Молдовы при этом закреплено положение, что религиозные культы

пользуются поддержкой государства в облегчении религиозного присутствия в армии, больницах, тюрьмах и приютах [3].

Для светского государства вопросы свободы совести и вероисповедания являются личным делом каждого отдельно взятого человека: «... никого нельзя заставить регулярно посещать или поддерживать какое-либо религиозное богослужение, место (культа) или священнослужителя, а также нельзя принуждать, ограничивать, досаждать или причинять ущерб его личности или имуществу или заставлять его как-то иначе страдать по причине его религиозных воззрений; закон, согласно которому все люди свободны в исповедании веры и вольны отстаивать с помощью доводов свои взгляды в вопросах религии, и это не должно ни в коем случае уменьшать или увеличивать их гражданскую правоспособность или как-то влиять на неё» [7, с.49]. Отсюда, государство не имеет права произвольно вмешиваться, путём властного государственно-правового регулирования, в свободу совести. Свобода совести не должна быть ограничена никаким законом. Это, во-первых. Во-вторых, она не может ограничиваться требованием не нарушать примат свободы других лиц.

Такое уточнение права на свободу совести было признано необходимым, поскольку в ряде государств действуют законы, которые принимают только государственную религию и проводят дискриминацию других верующих. Вместе с тем не должно быть практики как государственного атеизма, преследования верующих и церкви, которая на протяжении десятилетий наблюдалась в СССР и других социалистических странах, так и практики насильственного принуждения к религии. Оно всегда разрушительно и отталкивает: «Закрепощение людей к православию лишает русскую церковь нравственной силы, подрывает ее внутреннюю жизнестойкость. Оружие церкви есть слово, но можно ли бороться с противником, у которого крепко связаны руки?» [8]. Это было сказано более ста лет тому назад философом, который являлся религиозным и был заинтересован в распространении христианства в массах. Но он прекрасно понимал: то, что навязывается силой, вне конкурентной борьбы, не только лишается нравственной силы, но и рискует не найти поддержки со стороны тех, кому адресуется. Также ни в коем случае нельзя допускать дискриминации и нетерпимости по отношению к другим на основе религии или убеждений.

Конституция РФ провозглашает: «Каждому гарантируется свобода совести, свобода вероисповедания, включая право исповедовать индивидуально или совместно с другими любую религию или не исповедовать никакой, свободно выбирать, иметь и распространять религиозные и иные убеждения и действовать в соответствии с ними» (ст. 28). Такая формулировка в значительной мере повторяет подходы, свойственные приведенной статье Международного пакта. Но в ней в завуалированном виде закрепляется право не только на атеистические убеждения, но и на атеистическую пропаганду («распространять религиозные и иные убеждения»). С содержательной точки зрения следует признать бесполезным упоминание о праве «не исповедовать никакой» религии, поскольку это заложено в содержании свободы совести. Следует помнить, что данная статья Конституции посвящена только правам человека в области религии, что же касается правового положения самих религиозных объединений, их равенства перед законом, то основанием этому служит ст. 14 Конституции РФ.

В Российской Федерации, так же как и в ряде стран СНГ, свобода совести и вероисповедания подробно регламентируется специальным законом. Так, в Федеральном законе конкретизированы гарантии свободы вероисповедания, для чего, в частности, запрещено обязывать человека сообщать о своем отношении к религии. Хотя верующие обычно этого не стесняются, но принадлежность к религии может послужить в некоторых случаях поводом для их дискриминации со стороны отдельных бюрократов или грубых атеистов. Весьма важно признание тайны исповеди - ни при каких обстоятельствах от

священнослужителя нельзя потребовать сведений, которые стали ему известны на исповеди. Гражданин РФ, если его убеждениям или вероисповеданию противоречит несение военной службы, имеет право на замену ее альтернативной гражданской службой. Данное положение закреплено в Конституции Украины: «...В случае если исполнение воинской обязанности противоречит религиозным убеждениям гражданина, исполнение этой обязанности должно быть заменено альтернативной (невоенной) службой» (ст.35).

Закон запрещает установление преимуществ, ограничений или иных форм дискриминации в зависимости от отношения к религии. Граждане равны перед законом во всех областях жизни независимо от их религиозной принадлежности. Воспрепятствование осуществлению права на свободу совести и свободу вероисповедания, в том числе, сопряженном с насилием над личностью, с умышленным оскорблением чувств граждан, с пропагандой религиозного превосходства, повреждением имущества, преследуется в соответствии с законом.

Внешним выражением свободы совести является свобода вероисповедания. Свобода вероисповедания означает свободу исповедовать какое-либо религиозное учение, отправлять культы или обряды в соответствии с этим учением. Такое возможно при одном условии - пока религиозные убеждения не будут выражаться во внешних действиях. Ограничению законом подлежат лишь действия при распространении вероучений, отправлении религиозных обрядов и ритуальных обрядов и т.д., а не верования. Таким образом, ограничению со стороны государства подлежит свобода вероисповедания, если какие-либо религиозные действия нарушают права других лиц, требования морали и общественного порядка.

В демократическом обществе с присущим ему религиозным плюрализмом подобного рода ограничения могут быть предусмотрены законом, если это необходимо в интересах общественного спокойствия, охраны общественного порядка, здоровья и нравственности или для защиты прав и свобод других лиц. Так, Конституция Армении в статьях 23, 45 оговаривает возможность ограничения законом в период военного положения, в случае непосредственной опасности, угрожающей конституционному строю. Конституция Украины в ст.35 также предусматривает ограничения.

Государство вправе предусмотреть определенные преграды, с тем, чтобы не предоставлять статус религиозной организации автоматически, не допускать легализации сект, нарушающих права человека и совершающих незаконные и преступные деяния, а также воспрепятствовать миссионерской деятельности, если она несовместима с уважением к свободе мысли, совести и религии других и к иным конституционным правам и свободам, а именно сопровождается предложением материальных или социальных выгод с целью вербовки новых членов в церковь, неправомерным воздействием на людей, находящихся в нужде или в бедственном положении, психологическим давлением или угрозой применения насилия и т.п.

В действующем законодательстве Российской Федерации установлены основания ликвидации или запрета деятельности религиозных объединений: "нарушение общественной безопасности и общественного порядка; подрыв безопасности государства; действия, направленные на насильственное изменение основ конституционного строя и нарушение целостности РФ; создание вооруженных формирований; пропаганда войны, разжигание социальной, расовой, национальной или религиозной розни, человеконенавистничества; принуждение к разрушению семьи; посягательство на личность, права и свободы граждан..." (ч. 2 ст. 14). При наличии одного или нескольких оснований, религиозное объединение в судебном порядке может быть ликвидировано [7].

Конституционная регламентация свободы совести в ст.31 Конституции Узбекистана, признание за каждым человеком права, независимо ни от кого определять свое отношение к религии, быть ли атеистом или верующим, находится в полном соответствии с

международными стандартами. Гарантированный характер свободы совести обеспечивается не только всем строем государственного уклада общественной жизни, соответствующими механизмами защиты прав человека, но и установлением юридической ответственности за нарушение свободы совести.

Такая ответственность предусмотрена нормами уголовного законодательства. Так, согласно Уголовному кодексу Республики Узбекистан, «воспрепятствование законной деятельности религиозных организаций или совершению религиозных обрядов» наказывается в форме штрафа, либо исправительными работами или лишением определенного права.

Аналогичные наказания, включая арест, предусматриваются и в тех случаях, когда религиозная деятельность препятствует гражданам осуществлять свои гражданские права или исполнять гражданские обязанности, либо влечет за собой причинение легких или средней тяжести телесных повреждений.

Список использованной литературы:

1. Алимбаева А.А. Свобода совести как сущностная характеристика светского государства //Человек и будущее культуры: Материалы межвузовской научно-практической конференции. – Караганда: Болашак-Баспа, 2000. - С.114.

2. Алимбаева А.А. Правовая основа реализации свободы совести в Республике Казахстан (вопросы теории и практики). Автореф...канд. юрид. наук: 12.00.02. – Алматы, 2002. – 30с.

3. Конституции стран СНГ /Сост. Ю. Булуктаев. - Алматы: Жеті жарғы, 1999. - 416с.

4. Рудинский Ф.М. Теоретические проблемы личных конституционных прав и свобод советских граждан. Автореф...докт. юрид. наук: 12.00.02. – М., 1982. - С. 27.

5. Конституция Республики Казахстан 1995 г. //Правовая система Юр-Инфо.

6. Коркунов Н.М. Русское государственное право. Т.1. По изданию 1893г. - СПб., 2003. – С. 475.

7. Джефферсон Т. Билль об установлении религиозной свободы //Американские просветители. Т.2. – М. – 1969. - С.49.

8. Ударцев С.Ф. Права и свободы человека, правовое государство в контексте глобализации политики и права (размышление о формирующемся новом уровне организации планеты) //Право, государство, демократия в условиях общественных изменений: Материалы междунар. науч.-теорет. конф., 26 апр. 2003 г. – Алматы, 2003. – С.64,66.

УДК 343.85

Вареникова С. П.

Евразийская юридическая академия имени Д. А. Кунаева,
Республика Казахстан, г. Алматы
e-mail: svetlana.varenikova@bk.ru

РАССЛЕДОВАНИЕ ДЕЛ ОБ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЯХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация. Проблемы взаимодействия органов предварительного следствия и дознания с иными правоохранительными органами в рамках расследования уголовных дел всегда привлекали внимание как ученых-юристов, так и практических работников. Успех в расследовании уголовного дела во много зависит от организации работы всех подразделений. Особенности сложности у сотрудников предварительного расследования вызывают уголовные дела возбужденные в отношении несовершеннолетних. Именно по данной категории уголовных дел правильные и грамотные действия на этапе расследования способствуют обеспечению прав и законных интересов несовершеннолетнего, что влечет за собой всестороннее и полное раскрытие уголовного дела. Особенности расследования дел об уголовных правонарушениях несовершеннолетних обусловлены необходимостью повышенной правовой защиты их прав и обязанностей для обеспечения всестороннего, полного и объективного установления обстоятельств совершенного ими уголовного правонарушения, выявления причин и условий, способствовавших их совершению, а также возможности коррекции их антисоциального поведения мерами воспитательного воздействия. В этой связи процесс расследования должен основываться на положениях международных документов: Конвенции о правах ребенка, принятой Генеральной Ассамблеей ООН 20 ноября 1989 года, Минимальных стандартных правил ООН, касающихся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних 1985 года (Пекинских правил), Конституции Республики Казахстан и других, указывающих на необходимость защиты прав личности ребенка.

Ключевые слова: несовершеннолетние, уголовная ответственность, расследование, типичные следственные ситуации, первоначальные следственные действия, последующие следственные действия, назначение судебных экспертиз.

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ ІСТЕРДІ ТЕРГЕУ

Андатпа. Мәселелер қылмыстық істерді тергеу шеңберінде алдын-ала тергеу және анықтау органдарының басқа құқық қорғау органдарымен өзара әрекеттесуі әрдайым заңгер ғалымдардың да, практикалық қызметкерлердің де назарын аударды. Қылмыстық істі тергеудегі сәттілік барлық бөлімшелердің жұмысын ұйымдастыруға байланысты жүзеге асады. Тергеу қызметкерлерінің ерекше қиындықтары кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық істерді тудырады. Дәл осы қылмыстық санат бойынша тергеу кезеңіндегі дұрыс және сауатты әрекеттер кәмелетке толмағанның құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз етуге ықпал етеді, бұл қылмыстық істің жан-жақты және толық ашылуына әкеледі. Кәмелетке толмағандардың қылмыстық құқық бұзушылықтары туралы істерді тергеу ерекшеліктері олар жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтың мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті анықтауды, олардың жасалуына ықпал еткен себептер мен жағдайларды анықтауды, сондай-ақ тәрбиелік ықпал ету шараларымен

олардың қоғамға қарсы мінез-құлқын түзету мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін олардың құқықтары мен міндеттерін жоғары құқықтық қорғау қажеттілігіне байланысты. Осыған байланысты тергеу процесі халықаралық құжаттардың ережелеріне негізделуі тиіс: 1989 жылғы 20 қарашада БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған Бала құқықтары туралы конвенция, 1985 жылғы кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігін іске асыруға қатысты БҰҰ-ның ең төменгі стандартты ережелері (Бейжің ережелері), Қазақстан Республикасының Конституциясы және баланың жеке басының құқықтарын қорғау қажеттігін көрсететін т.б.

Кілт сөздер: кәмелетке толмағандар, қылмыстық жауапкершілік, тергеу, типтік тергеу жағдайлары, алғашқы тергеу әрекеттері, кейінгі тергеу әрекеттері, сот сараптамаларын тағайындау.

INVESTIGATION OF CASES OF CRIMINAL OFFENSES OF MINORS

Abstract. The problems of interaction of the preliminary investigation and inquiry bodies with other law enforcement agencies in the framework of the investigation of criminal cases have always attracted the attention of both legal scholars and practitioners. Success in the investigation of a criminal case depends a lot on the organization of the work of all departments. Criminal cases initiated against minors cause particular difficulties for the employees of the preliminary investigation. It is in this category of criminal cases that correct and competent actions at the investigation stage contribute to ensuring the rights and legitimate interests of a minor, which entails a comprehensive and complete disclosure of the criminal case. The specifics of the investigation of cases of criminal offenses of minors are conditioned by the need for increased legal protection of their rights and obligations to ensure a comprehensive, complete and objective establishment of the circumstances of the criminal offense committed by them, to identify the causes and conditions that contributed to their commission, as well as the possibility of correcting their antisocial behavior by educational measures. In this regard, the investigation process should be based on the provisions of international documents: the Convention on the Rights of the Child, adopted by the UN General Assembly on November 20, 1989, the UN Standard Minimum Rules concerning the Administration of Juvenile Justice of 1985 (Beijing Rules), the Constitution of the Republic of Kazakhstan and others indicating the need to protect the rights of the child's personality.

Key words: minors, criminal liability, investigation, typical investigative situations, initial investigative actions, subsequent investigative actions, appointment of forensic examinations.

Состав уголовных правонарушений, совершенных с участием несовершеннолетних, отличается от состава иных уголовных правонарушений тем, что их субъектами являются несовершеннолетние лица, которым ко времени совершения уголовного правонарушения исполнилось 14, но еще не исполнилось 18 лет. По достижении 18-летнего возраста лицо утрачивает правовой статус несовершеннолетнего, малолетние, не достигшие 14-летнего возраста, не подлежат уголовной ответственности.

Особое отношение к несовершеннолетним закреплено в действующих уголовном и уголовно-процессуальном законах Республики Казахстан:

- в разделе 6 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее УК РК) рассматриваются особенности уголовной ответственности несовершеннолетних [1];

- глава 56 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее УПК РК) посвящена особенностям производства по делам об уголовных правонарушениях несовершеннолетних, нормы которой предусматривают специфический порядок уголовного судопроизводства, обеспечивающий гуманное обращение с

несовершеннолетними с целью их перевоспитания и недопущения совершения ими новых уголовных правонарушений [2].

В других главах УПК РК также содержится ряд статей, определяющих особенности правового положения несовершеннолетних на различных стадиях уголовного процесса и в рамках различных уголовно-процессуальных институтов.

Специфические особенности производства по делам несовершеннолетних диктуют необходимость более строгого соблюдения задач и принципов уголовного процесса. В связи с этим необходимо учитывать особенности личности несовершеннолетних как субъектов уголовного судопроизводства, чтобы, не причиняя вреда их еще не сформировавшейся психике, оказать своевременное воспитательное воздействие, способствующее формированию у подростка уважительного отношения к праву, обществу. Поэтому нарушение принципов уголовно-процессуального закона приводит не только к признанию состоявшегося по делу производства недействительным, отмену вынесенных в ходе такого производства решений, но и может повлечь негативные последствия для психики подростка, которые повлияют на характер его дальнейших отношений к государству и обществу.

Статистические данные о преступности несовершеннолетних свидетельствуют о том, что в ее структуре более двух третей (77,5%) составляют преступления против собственности. Из них кражи составляют 61,3%, грабежи – 24,5%, разбой – 2,7%, вымогательство – 3,7%, неправомерное завладение автомобилем или иным транспортным средством без цели хищения (угон) – 4,0%. Довольно часто несовершеннолетними также совершаются преступления против личности. Общественная опасность преступлений несовершеннолетних усугубляется тем, что их значительная часть совершается с использованием подростками оружия (огнестрельного или холодного), а также иных предметов, с помощью которых причиняется вред здоровью или смерть потерпевшему. Наиболее распространенным является использование ножей, травматического оружия [3]. При совершении хулиганских действий несовершеннолетние зачастую причиняют потерпевшим побои или наносят телесные повреждения руками и ногами. Несовершеннолетние также привлекаются за хулиганство, незаконный оборот наркотиков.

Криминалистическое изучение преступлений, совершаемых несовершеннолетними, показало, что, несмотря на разнообразие совершаемых ими деяний, структура их криминалистической характеристики достаточно однотипна.

Предметом имущественных преступлений несовершеннолетних (краж, грабежей, разбоев) являются объекты, представляющие ценность именно для подростков, так называемый «типично подростковый ассортимент похищенного», в который входят: сотовые телефоны, компьютеры, музыкальные центры, магнитофоны, видео-, фото-техника, часы, спортивные товары, обувь, куртки, сумки, деньги, ценности, сладости, сигареты, напитки и т. д. При этом на месте совершения преступления они могут оставлять более ценные вещи по сравнению с похищенными: меховые изделия, антиквариат, картины и т.п.

Потерпевшими чаще всего становятся их сверстники по таким видам преступлений как убийства, грабежи, изнасилования и др.

Способ совершения имущественных преступлений отличает непрофессионализм, наличие непоследовательности в действиях преступников, при этом характерно групповое исполнение. Как правило, несовершеннолетние не продумывают подробные детали плана совершения предстоящего преступления. Повреждения предметов, не вызванное необходимостью, излишняя разбросанность вещей на месте кражи и другие действия характерны именно для несовершеннолетних.

Обстановка совершения преступлений несовершеннолетних – помещения,

автотранспорт. При этом характерным являются размеры произведенных разрушений. Небольшое отверстие или пролом, через которое преступники проникли в помещение, – все это свидетельствует о том, что преступление совершено подростками.

Досудебное расследование начинается с регистрации заявления или сообщения (в устном, письменном или электронном виде) об уголовном правонарушении в Едином реестре досудебных расследований либо первое неотложное следственное действие. О начале досудебного расследования в течение суток уведомляется прокурор. После регистрации уголовного дела оно подлежит расследованию, которое заключается в том, что органы дознания и предварительного следствия производят процессуальные действия в целях выяснения обстоятельств дела, собирания и оценки доказательств, изобличения лиц, виновных в совершении уголовного правонарушения.

Законодатель в ст. 35 УПК РК предусматривает обстоятельства, исключающие уголовное преследование, к одному из которых относится прекращение уголовного дела в отношении лица, не достигшего к моменту совершения деяния возраста, по достижении которого согласно закону наступает уголовная ответственность, за отсутствием в деянии состава уголовного правонарушения. Если в начале досудебного расследования будет установлен факт несовершеннолетия преступника, необходимо точно установить его возраст (день, месяц, год рождения). При отсутствии свидетельства о рождении или удостоверения личности у несовершеннолетнего обязательно назначается судебно-медицинская экспертиза.

Согласно ч. 3 ст. 189 УПК РК по всем уголовным правонарушениям, совершенным несовершеннолетними, обязательно досудебное расследование в форме предварительного следствия. Однако при наличии признаков преступления, по которому необходимо осуществление предварительного следствия, орган дознания вправе начать досудебное расследование и произвести неотложные следственные действия по установлению и закреплению следов преступления: осмотр, обыск, выемку, освидетельствование, задержание и допрос подозреваемых, допрос потерпевших и свидетелей и другие следственные действия (ч.1 ст.196 УПК РК). По выполнении неотложных следственных действий, но не позднее пяти суток со дня начала досудебного расследования орган дознания при отсутствии вопросов о подследственности обязан передать дело следователю этого же органа, письменно уведомив об этом прокурора в течение двадцати четырех часов (ч. 2 ст. 196 УПК РК).

В начале расследования уголовного дела возникают две основные следственные ситуации:

- 1) когда лицо, совершившее уголовное правонарушение, неизвестно,
- 2) вторая – когда есть все основания полагать, что именно конкретное лицо совершило уголовное правонарушение.

В любой из этих ситуаций основной задачей следователя является сбор максимального количества доказательств. Если подозреваемый известен, они необходимы для подтверждения его виновности, если же преступник неизвестен, то доказательства необходимы для выдвижения версий и для получения в дальнейшем доказательств виновности подозреваемого лица.

Общими типовыми ситуациями в начале расследования уголовных правонарушений несовершеннолетних являются следующие:

1) в первичных материалах, поступивших к следователю, содержатся данные, достоверно указывающие на совершение уголовного правонарушения несовершеннолетним;

2) в первичных материалах содержатся данные, которые дают основание предполагать, что уголовное правонарушение совершено несовершеннолетними или при их участии.

О совершении уголовного правонарушения несовершеннолетними могут свидетельствовать следующие данные:

- несовершеннолетний подозреваемый задержан на месте уголовного правонарушения или после его совершения, или явился с повинной;
- потерпевшие или свидетели утверждают, что по внешнему виду и поведению они были, видимо, несовершеннолетними;
- потерпевшие или свидетели знают возраст правонарушителя;
- обстановка места происшествия, следы и иные вещественные доказательства свидетельствуют о совершении уголовного правонарушения несовершеннолетними.

Значительное количество уголовных правонарушений совершается несовершеннолетними с участием взрослых или под их непосредственным влиянием. Вопрос о выделении дела о несовершеннолетнем в отдельное производство решается после того, как собраны достаточные данные о том, в каких уголовных правонарушениях участвовал несовершеннолетний и какова его роль в каждом конкретном случае. Если в группе со взрослыми привлечено к уголовной ответственности несколько несовершеннолетних, то решается вопрос о выделении в отдельное производство дела о каждом из них или о них совместно. На практике, как правило, выделяется в отдельное производство дело о несовершеннолетнем, участвовавшем лишь в некоторых эпизодах преступной деятельности взрослых или выступавшем в качестве пособника. Дело в отношении несовершеннолетнего подозреваемого, материалы о котором еще не выделены в отдельное производство, должно расследоваться и рассматриваться судом с особой тщательностью, с принятием мер по изоляции его от взрослых обвиняемых.

Выделение дела о несовершеннолетнем в отдельное производство может иметь место тогда, когда это не препятствует всестороннему, полному и объективному расследованию и рассмотрению дела. Если же несовершеннолетний участвовал в большинстве уголовных правонарушений взрослых, а также, если взрослый был организатором, подстрекателем, пособником несовершеннолетнего или иным путем вовлек его в совершение уголовных правонарушений, вопрос о выделении дела в отдельное производство не должен стоять. В случаях невозможности выделения дела в отношении несовершеннолетнего в отдельное производство дело расследуется, а впоследствии рассматривается судом в целом. В этом случае должны быть учтены требования закона в отношении несовершеннолетних.

Дел об уголовных правонарушениях, совершенных в соучастии несовершеннолетними и взрослыми, достаточно много, и разъединение, самостоятельное расследование подобных дел по обвинению несовершеннолетнего и по обвинению взрослого может отрицательно сказаться на всесторонности, полноте и объективности расследования.

По большинству таких дел в отношении взрослого обвиняемого решается вопрос о предъявлении ему дополнительного обвинения по ст. 132 УК РК – за вовлечение несовершеннолетнего в совершение уголовного правонарушения, однако такое обвинение редко кто признает, поэтому требуется проведение допросов, очных ставок с участием несовершеннолетнего подозреваемого. Если, руководствуясь интересами защиты несовершеннолетнего, разъединить уголовные дела, расследовать их отдельно, несовершеннолетнему обвиняемому придется труднее. Он будет дважды принимать участие в суде: по своему делу в качестве подсудимого и по делу взрослого обвиняемого – в качестве свидетеля. Поэтому выделение уголовного дела в отношении несовершеннолетнего обвиняемого должно производиться на общих основаниях.

Систему следственных действий как процессуальных средств получения информации о личности несовершеннолетних подозреваемых можно представить в следующем виде:

1) следственные действия, направленные на получение вербальной информации о личности несовершеннолетнего из показаний участников уголовного судопроизводства: самого несовершеннолетнего подозреваемого, его законных представителей, педагогов, лиц из ближайшего окружения, потерпевшего, свидетелей-очевидцев и т. д.;

2) следственные действия, направленные на получение невербальной информации о личности несовершеннолетнего из оставленных им на месте происшествия следов в широком и узком смысле слова; из иных материальных источников, характеризующих физиологические, психологические и биологические свойства подростка. К ним относятся: осмотр места происшествия, освидетельствование, обыск, выемка, судебные экспертизы, производимые для установления лица по следам, обнаруженным в ходе осмотра места происшествия;

3) назначение и производство судебно-психологической, судебно-психиатрической, судебно-медицинской экспертиз в отдельности или комплексно, являющихся источниками информации о психическом состоянии подростка, соответствии его подлежащему уголовной ответственности возрасту и др.

Планирование и последовательность первоначальных и последующих следственных действий при расследовании уголовных правонарушений несовершеннолетних проводятся в соответствии с рекомендациями частных методик расследования отдельных видов преступлений, исходя из типичных следственных ситуаций. Особенности расследования уголовных правонарушений несовершеннолетних заключаются в специфических тактических приемах проведения отдельных следственных действий: осмотра места происшествия, обыска, допросов свидетелей, подозреваемого и потерпевших, назначения судебных экспертиз и др. Тактика проведения каждого следственного действия наряду с общими приемами и способами расследования обязательно должна включать следующие процессуальные особенности уголовного судопроизводства по делам несовершеннолетних, учитывающие необходимость защиты их прав, закрепленных в УПК РК:

- на конфиденциальность на всех этапах уголовного судопроизводства;
- на квалифицированную юридическую помощь;
- право подозреваемого, обвиняемого на участие законного представителя в досудебном производстве;
- право на участие педагога и психолога при производстве процессуальных действий.

Обеспечение прав и законных интересов несовершеннолетних лиц в ходе уголовного судопроизводства предполагает специфику проведения следственных и иных процессуальных действий с их участием, принятия отдельных процессуальных решений, а также применения к таким субъектам мер уголовно-процессуального принуждения.

Список использованной литературы:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2023г.) // <http://adilet.zan.kz/docs/K1400000226>.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.01.2023г) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852
3. Рахметов С.А., Абраева Р. А. Некоторые вопросы совершенствования законодательства Республики Казахстан о профилактике правонарушений среди несовершеннолетних // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, 2014.

УДК 343.342

Кудайбергенов М. Б.

Международная медицинская школа,
Университет международного бизнеса имени К. Сагадиева,
Республика Казахстан, г. Алматы
e-mail: ebm-58@mail.ru

ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ «ВЫГОРАНИЕ» СОТРУДНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ: НЕКОТОРЫЕ ПСИХОЛОГО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация. В статье проанализированы некоторые проблемные вопросы, касающиеся профессионального выгорания сотрудников правоохранительных органов с позиции современной психологической науки и такой ее отрасли, как Юридическая психология. Автор обращает внимание на отдельные, наиболее актуальные положения, касающиеся поднимаемой проблемы и предлагает собственное видение и обоснованные рекомендации и предложения по решению некоторых проблемных вопросов в рамках общей темы исследования.

В частности, автор отмечает, что негативная сторона профессиональной среды для психики работника таких государственных органов выражается в присутствии, прежде всего, повышенных стрессовых факторов (стрессоров), приводящих к истощению эмоционально-энергетических и личностных ресурсов работника. При этом, с учетом специфики и особенностей профессиональной деятельности, к примеру, оперативных работников полиции, осознающих постоянно присутствующий фактор риска и опасности для собственной жизни, автор говорит о том, что они постоянно находятся в зоне повышенной стрессовой опасности и влияния, прежде всего, на их психику, психическую и эмоциональную устойчивость, психическую адекватность и лабильности психических процессов.

Таким образом, эмоциональное "выгорание" или, как его называют в психологии и психиатрии "психическое сгорание" уже признают разновидностью депрессивного синдрома. И, конечно же, такое состояние влияет не только на психическое здоровье, но и на качество выполняемых профессиональных обязанностей.

Ключевые слова: эмоции, эмоциональное выгорание, стресс, депрессия, психическое состояние, тревожность, усталость, нервное напряжение, адаптация, правоохранительные органы

EMOTIONAL "BURNOUT" LAW ENFORCEMENT OFFICERS: SOME PSYCHOLOGICAL AND LEGAL PROBLEMS

Abstract. The article analyzes some problematic issues related to the professional burnout of law enforcement officers from the position of modern psychological science and its branch, such as Juridical Psychology. The author draws attention to some of the most relevant provisions relating to the problem being raised and offers his own vision and sound recommendations and suggestions for solving some problematic issues within the framework of the general research topic.

In particular, the author notes that the negative side of the professional environment for the psyche of an employee of such state bodies is expressed in the presence, first of all, of increased stress factors (stressors), leading to the depletion of the emotional, energy and personal resources of the employee. At the same time, taking into account the specifics and peculiarities of

professional activity, for example, operational police officers, who are aware of the constantly present risk factor and danger to their own lives, the author says that they are constantly in a zone of increased stress danger and influence, first of all, on their psyche, mental and emotional stability, mental adequacy and lability of mental processes.

Thus, emotional "burnout" or, as it is called in psychology and psychiatry, "mental burnout" is already recognized as a kind of depressive syndrome. And, of course, this condition affects not only mental health, but also the quality of professional duties performed.

Key words: emotions, emotional burnout, stress, depression, mental state, anxiety, fatigue, nervous tension, adaptation, law enforcement bodies.

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ «КҮЙІП ҚАЛУ»: КЕЙБІР ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Андатпа. Мақалада қазіргі заманғы психологиялық ғылым мен оның саласы, - Құқықтық психология тұрғысынан құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің кәсіптік күйіп қалуына байланысты кейбір проблемалық мәселелер талданады. Автор назар аударып отырған проблемаға қатысты ең өзекті ережелердің кейбіріне назар аударады және жалпы зерттеу тақырыбы шеңберінде кейбір проблемалық мәселелерді шешу бойынша өзінің жеке көзқарасы мен ұсыныстарын ұсынады.

Атап айтқанда, автор мұндай мемлекеттік органдардың қызметкерінің психикасы үшін кәсіби ортаның жағымсыз жағы, ең алдымен, эмоционалдық, стресстік факторлардың (стрессорлардың) күшеюінен көрінеді, қызметкердің энергетикалық және жеке ресурстар сарқылуына әкеледі. Сонымен қатар, кәсіби қызметтің ерекшеліктері мен ерекшеліктерін ескере отырып, мысалы, өз өміріне қауіп төндіретін және қауіп-қатер факторы туралы үнемі хабардар болатын жедел полиция қызметкерлері, олардың үнемі қауіп-қатер аймағында болатынын айтады. күйзеліс қаупінің жоғарылауы және ең алдымен олардың психикасына, психикалық және эмоционалдық тұрақтылығына, психикалық адекваттылығы мен психикалық процестердің тұрақсыздығына әсер етеді.

Осылайша, эмоционалды «жану» немесе психология мен психиатрияда «психикалық күйіп қалу» депрессиялық синдромның бір түрі ретінде қазірдің өзінде танылған.

Және, әрине, бұл жағдай психикалық денсаулыққа ғана емес, сонымен қатар орындалатын кәсіби міндеттердің сапасына да әсер етеді.

Кілт сөздер: эмоциялар, эмоционалдық күйзеліс, стресс, депрессия, психикалық күй, алаңдаушылық, шаршау, жүйке кернеуі, бейімделу, құқық қорғау органдары

В контексте актуализации вопросов повышения эффективности деятельности правоохранительных органов, а также исследования причин и факторов, влияющих на эффективность деятельности правоохранительных органов, особого внимания заслуживают вопросы, касающиеся эмоционального "выгорания" сотрудников указанных органов. Справедливости ради стоит отметить, что данные проблемные вопросы, в большей степени, находились и продолжают находиться в сфере интересов психологической науки и, в частности, такого ее водораздела, как Юридическая психология. Вместе с тем, данные проблемные вопросы заслуживают более пристального внимания и исследования в рамках междисциплинарного подхода с позиций правовой и психологической науки.

По смыслу Закона Республики Казахстан от 6 января 2011 года (№380-IV) "О правоохранительной службе" под "правоохранительным органом" понимается "государственный орган, обеспечивающий соблюдение и защиту прав и свобод человека и гражданина, законных интересов физических и юридических лиц, государства,

реализующий политику государства по противодействию преступности и иным правонарушениям в соответствии со своей компетенцией, наделенный специальными полномочиями по обеспечению законности и поддержанию общественного порядка, выявлению, предупреждению, пресечению, расследованию правонарушений, исполнению судебных решений по уголовным делам (подпункт 6-1 статьи 1). Соответственно, "**правоохранительная служба**" законодательно определяется, как "особый вид государственной службы на должностях правоохранительных органов, а также прохождение службы в случаях, предусмотренных статьей 44 рассматриваемого Закона о правоохранительных органах (подпункт 6 статьи 1), а "**сотрудник правоохранительного органа**" (далее - сотрудник) - гражданин Республики Казахстан из числа работников правоохранительных органов, которому присвоены специальное звание или классный чин либо установлен квалификационный класс (подпункт 9 статьи 1).

Отечественный законодатель к правоохранительным органам относит, собственно, органы прокуратуры, внутренних дел, антикоррупционную службу и службу экономических расследований, осуществляющих свою деятельность в соответствии с законодательными актами Республики Казахстан (статья 3 Закона о правоохранительной службе).

Скорее всего, будет не совсем верным утверждать, что с учетом специфики правоохранительной сферы деятельности, повышенного психолого-эмоционального напряжения, которые испытывают сотрудники этой сферы, эмоциональное "выгорание", в большей степени, присуще именно сотрудникам правоохранительной сферы. По сути дела, такое явление, как эмоциональное "выгорание", проявляется с различной интенсивностью практически во всех сферах профессиональной деятельности человека, но, в особенности, в тех сферах, где перманентно присутствует "негативное" в психологическом плане влияние на работника (сотрудника), исходящее от той среды, в которой такой работник в процессе своей трудовой деятельности находится.

"Негативность" профессиональной среды для психики работника выражается в присутствии, прежде всего, повышенных стрессовых факторов (стрессоров), приводящих к истощению эмоционально-энергетических и личностных ресурсов работника. А учитывая специфику и особенности профессиональной деятельности, к примеру, оперативных работников полиции, осознающих постоянно присутствующий фактор риска и опасности для собственной жизни, можно утверждать о постоянном нахождении таких работников в зоне повышенной стрессовой опасности и влияния, прежде всего, на психику, психическую и эмоциональную устойчивость, психическую адекватность и лабильности психических процессов.

Таким образом, эмоциональное "выгорание" или, как его называют в психологии и психиатрии "**психическое сгорание**" уже признают разновидностью депрессивного синдрома. Психически-эмоционально выгореть, так же, как и подвергаться стрессовым ситуациям, человек может и вне сферы приложения определенных профессиональных, трудовых усилий и навыков, а, элементарно, в условиях социально-бытового характера, когда психика человека, по тем или иным причинам, не справляется с возникающими, к примеру, в семейных отношениях, сложными в психологическом плане ситуациями. Тогда как "профессиональное" выгорание непосредственно применимо к сфере трудовых отношений человека, в которых факторы стресса и индивидуальные особенности психики и психологического восприятия окружающей действительности, играют важную роль.

Следует отметить, что основные признаки синдрома выгорания в большей степени напоминают симптомы неврастения. **Неврастения (астенический невроз)**, в свою очередь, определяется, как патологическое состояние нервной системы человека, возникающее в результате ее истощения при длительной психической или физической перегрузке. Неврастения обычно развивается на фоне длительных физических

перенапряжений (напряженная работа, недостаточный сон, отсутствие отдыха), частых стрессовых ситуаций, личных трагедий, длительных конфликтов. Возникновению неврастения могут способствовать соматические заболевания и хронические интоксикации.

В состоянии эмоционального выгорания человек обычно ощущает постоянную усталость, у него падает работоспособность и желание включаться в работу после перерыва, присутствуют головные боли, нарушается сон, снижается аппетит, усиливается тяга к табаку, кофе, алкоголю. Кроме того, возникают ощущения упадка сил, беспомощности, безнадежности, апатии. При этом также наблюдается притупленность чувств – отсутствуют какие-либо желания эмоционально откликнуться на ситуации, которые, казалось бы, должны хоть как то эмоционально затронуть. Исчезает чувство сопереживания и сострадания людям, проявляется полное безразличие к тем событиям в окружении, которые в нормальном состоянии вызвали бы определенные реакции не безразличия и соучастия. У человека с синдромом эмоционального выгорания, таким образом, постепенно проявляется негативное отношение к своему труду, к коллегам и людям, с которыми приходится сталкиваться по работе. Контакты с ними становятся все более обезличенными, «бездушными» и формальными.

Нужно констатировать, что обычно человек, попавший в сети эмоционального выгорания, даже не осознает, что с ним на самом деле происходит. Он лишь испытывает растущие внутренние дискомфорт, раздражение, напряжение, тревогу и неприязнь к тем, кому призван помогать: клиентам, ученикам, пациентам, посетителям и т.д.

Человек, испытывающий это неприятное, тягостное состояние, обычно пытается искать причину происходящего в себе самом, уверенный в собственном бездушии и непрофессионализме. Но в результате этого только увеличивается недовольство собой, мнительность, снижается самооценка, ухудшается самочувствие и настроение. Кризис может обостриться настолько, что наступает полное разочарование в себе самом, в жизни, в людях и, как следствие, наступает глубокая депрессия.

К. Маслач условно разделяет симптомы эмоционального выгорания на: физические, поведенческие и психологические. К **физическим** он относит: усталость; чувство истощения; восприимчивость к изменениям показателей внешней среды; астенизация; частые головные боли; расстройства желудочно-кишечного тракта; избыток или недостаток веса; бессонница.

К **поведенческим и психологическим** К. Маслач относит следующие симптомы: работа становится все тяжелее, а способность выполнять ослабевает; работник рано приходит на работу и остается надолго; ощущения фрустрации, беспомощности и безнадежности; чувство беспокойства; ощущение скуки; снижение уровня энтузиазма; чувство обиды; чувство разочарования; неуверенность; чувство вины; чувство невостробованности и собственной бесполезности; легко возникающее чувство гнева; раздражительность; подозрительность; чувство всемогущества (власти над судьбой человека: клиента, пациента); ригидность; неспособность принимать решения; дистанционирование от людей (клиентов, пациентов) и стремление к дистанционированию от коллег; завышенное чувство ответственности за подопечного (клиента); общая негативная установка на жизненные перспективы; злоупотребление алкоголем и (или) наркотиками [1, с.19].

Проблему эмоционального выгорания более шире характеризуют **пять ключевых групп симптомов**:

1) физические симптомы: усталость, физическое утомление, истощение; уменьшенный или увеличенный вес; недостаточный сон, бессонница; жалобы на общее плохое самочувствие; затрудненное дыхание, одышка; тошнота, головокружение,

чрезмерная потливость, дрожание; артериальная гипертензия (повышенное артериальное давление); боли в области сердца;

2) эмоциональные симптомы: недостаток эмоций, неэмоциональность; пессимизм, цинизм, черствость в работе и личной жизни; безразличие и усталость; раздражительность, агрессивность; тревога, усиление иррационального беспокойства, неспособность сосредоточиться; депрессия, чувство вины; потеря идеалов, надежд или профессиональных перспектив; увеличение деперсонализации - своей или других (люди начинают восприниматься безликими, как манекены); преобладание чувства одиночества;

3) поведенческие симптомы: рабочее время больше 45 часов в неделю; во время рабочего дня появляются усталость и желание прерваться, отдохнуть; безразличие к еде; отсутствие физических нагрузок; частое употребление табака, алкоголя, лекарств;

4) интеллектуальное состояние: уменьшение интереса к новым теориям и идеям в работе; уменьшение интереса к альтернативным подходам в решении проблем (например, в работе); безразличие к новшествам, нововведениям; отказ от участия в развивающих экспериментах (тренингах, образовании); формальное выполнение работы;

5) социальные симптомы: отсутствие времени или энергии для социальной активности; уменьшение активности и интереса в области досуга, хобби; социальные контакты ограничиваются работой и домашними делами; скудные взаимоотношения с другими, как дома, так и на работе; ощущение изоляции, непонимания окружающих и со стороны окружающих; ощущение недостатка поддержки со стороны семьи, друзей, коллег.

В 70-х годах XX века американский психолог Герберт Фрейденбергер первым обратил внимание на серьезность проблемы эмоционального выгорания и его деструктивного влияния на психику человека. Работая психиатром в одном из центров здоровья, он наблюдал большое количество работников, испытывающих постепенное эмоциональное истощение, потерю мотивации и работоспособности, изменения в состоянии здоровья и интеллектуальной сфере. Это были специалисты так называемых помогающих профессий — людей, с полной самоотдачей и с большим воодушевлением работавших в общественных организациях. После нескольких месяцев такой добровольной деятельности у этих людей наблюдался целый ряд характерных симптомов: истощение, раздражительность, цинизм и т.д., которые Х.Дж. Фрейденбергером по контрасту с начальным «эмоциональным горением» назвал «эмоциональным выгоранием» [2, с. 159-160].

Стало понятным, что это не просто какие-то непонятные проявления и отклонения от привычного поведения, а болезнь и чаще всего этот синдром связывают уже не только с проблемами в частной жизни, но больше с проблемами в профессиональной сфере деятельности человека. Установлено, в частности, что синдром в большей степени поражает тех, кто каждый день имеет дело с человеческим фактором – то есть в профессиональной сфере «человек-человек», к которой относится и сфера деятельности правоохранительных органов.

Некоторыми исследователями «синдрому выгорания» как «сложному психофизиологическому феномену, сопровождающемуся эмоциональным, умственным и физическим истощением из-за продолжительной эмоциональной нагрузки» [3]. К примеру, В.В. Бойко определяет эмоциональное выгорание, как выработанный личностью механизм психологической защиты в форме полного или частичного исключения эмоций в ответ на избранные психотравмирующие воздействия, и указывает, что это приобретенный стереотип эмоционального, чаще всего профессионального, поведения. Отчасти, это и функциональный стереотип, поскольку позволяет человеку дозировать и экономно расходовать энергетические ресурсы. Но цена такой «экономии» слишком высока: «нарушения могут затрагивать разные грани трудового процесса —

профессиональную деятельность, личность профессионала, профессиональное общение» [4, с. 95].

В ряде специальных исследований указывается, что психическое выгорание включает в себя три основных составляющих, проявляющихся поэтапно: эмоциональная истощенность, деперсонализация (цинизм) и редукция профессиональных достижений. Под эмоциональным истощением понимается чувство эмоциональной опустошенности и усталости, вызванное собственной работой. Деперсонализация предполагает циничное отношение к труду и объектам своего труда. В частности в социальной сфере деперсонализация предполагает бесчувственное, негуманное отношение к клиентам, приходящим для лечения, консультации, получения образования и других социальных услуг. Клиенты воспринимаются не как живые люди, а все их проблемы и беды с которыми они приходят к профессионалу, с его точки зрения, есть благо для них. Редукция профессиональных достижений представляет собой возникновение у работников чувства некомпетентности в своей профессиональной сфере, осознание неуспеха в ней [5].

В Международной классификации болезней (МКБ-Х) синдром выгорания отнесен к рубрике Z73 – «Стресс, связанный с трудностями поддержания нормального образа жизни» [6, с. 51].

Причиной синдрома эмоционального выгорания сотрудников правоохранительных органов может служить наличие постоянного стресса на службе. Так, если взять, к примеру, деятельность все тех же оперативных, следственных работников полиции, то их род деятельности коренным образом отличается от деятельности в учреждениях с нормированным пятидневным рабочим днем с адекватными заработной платой и бонусной системой мотивации и поощрения труда. Специфика правоохранительной службы заключается в: повышенной ответственности и повышенном риске, которому подвергают себя сотрудники таких органов; однообразии повторяющихся действий; напряженном ритме работы; ненормированности рабочего дня; недостаточном и не всегда адекватном поощрении труда (материальное и психологическое); частой незаслуженной критике; имеющей место быть грубости начальства по отношению к подчиненным; чувстве недооцененности или ненужности.

Понятно, что на службе в правоохранительных органах свои военные порядки, устав, командные методы работы и т.д. Вместе с тем, и здесь, все таки, должен присутствовать и не забываться пресловутый «человеческий фактор», как во взаимоотношениях с коллегами, так и с гражданами, с которыми приходится сталкиваться и взаимодействовать в процессе и в силу выполняемых должностных обязанностей. В этой связи всегда вспоминаются мудрые слова Динмухамеда Ахметовича Кунаева: «Не путай оперативность с торопливостью, а требовательность с грубостью».

К сожалению, этическая сторона деятельности сотрудников правоохранительных органов, особенно, органов полиции оставляет тоже желать лучшего. Не секрет, что нецензурная лексика, по сути дела, стала нормированной и естественной в процессе общения между самими сотрудниками таких органов, когда вышестоящий может наругать и выматерить подчиненного. Конечно же, не все сотрудники и не все органы нашей доблестной полиции поражены этим недугом, но, тем не менее, не секрет, что такие явления до сих пор имеют место быть. Поэтому грубость вышестоящих должностных лиц по отношению к нижестоящим, также может служить причиной появления эмоционального выгорания сотрудников правоохранительных органов и такие явления, конечно же, должны пресекаться и недопустимы на государственной службе в целом.

Как правило, здоровый образ жизни не совсем прижился в профессиональной среде сотрудников правоохранительных органов. Конечно же, установлены и применяются

определенные нормативы по физической культуре, но, вместе с тем, курение и употребление алкоголя в нерабочее время в среде таких сотрудников – нормальное явление. Идеальный вариант – принимать на службу в правоохранительные органы граждан Республики, поддерживающих исключительно здоровый образ жизни, не употребляющих табачные и алкогольные наркотики. Но это, конечно же, миф.

Поэтому, в зону риска заболеть синдромом эмоционального выгорания попадают в большей степени также и те сотрудники правоохранительных органов, которые употребляют табачные и алкогольные наркотики и энергетические напитки. Табачная и алкогольная зависимость, как полагают употребляющие эти яды лица, помогает снять напряжение, снять стресс, расслабиться, что в корне ошибочно: ничего кроме букета серьезных заболеваний физического и психического планов, включая и синдром эмоционального выгорания, такие наркотики не сулят.

В зону риска легко попадают люди, злоупотребляющие алкоголем, сигаретами и энергетическими напитками. Искусственными «стимуляторами» они пытаются повысить работоспособность, когда случаются временные неприятности или застой в работе. Но вредные привычки лишь усугубляют положение. Например, происходит привыкание к энергетикам. Человек начинает принимать их еще больше, но эффект получается обратный. Организм истощается и начинает сопротивляться.

Синдром эмоционального выгорания, который носит всегда латентный характер и медленной, но верной поступью приближается к человеку, оказавшемуся в зоне риска, в какой то мере влияет и на проявления жестокости и насилия, черствости и озлобленности, резкого эмоционально-аффективного реагирования на различные нестандартные ситуации, с которыми приходится так или иначе сталкиваться сотрудникам правоохранительной сферы. Тому также способствует вкуче и психологический аспект, связанный с властными полномочиями и самой формой одежды сотрудников правоохранительной сферы.

В подтверждении того, что власть, властные полномочия способны отрывать людей от реальности и приводить к серьезным нарушениям, жестокости и насилию достаточно привести также в качестве примера знаменитый «Стэнфордский тюремный эксперимент», в 1971 году проведенный американским психологом Ф. Зимбарда. Эксперимент показал, что даже игровая форма и импровизация тюремной жизни способны критически повлиять на психику и поведение людей, задействованных в таком эксперименте. Так, к примеру, форменная одежда полицейского оказывает серьезное «психологическое», некое магическое воздействие на лицо, которое такую форму надевает. Все мы по жизни, так или иначе, играем определенные роли, разыгрываем разные жизненные сценарии, многие из которых начинаются писаться в нашей жизни еще с самого детства. Поэтому «вживание» в роль полицейского, психологическое ощущение своего некоего превосходства и отличности перед другими гражданскими людьми, так или иначе, имеет под собой ощутимый психологический эффект воздействия и деформации сознания человека. То же самое, когда среднестатистическое гражданское лицо, порой бессознательно и неконтролируемо, чувствует некий дискомфорт и испуг при виде сотрудника в форме полицейского или иного стража порядка. Таким образом реагирует наша психика, так протекают порой бессознательно эти психические процессы в нашем головном мозге, так же как корни многих наших психологических проблем во взрослой жизни нужно искать в глубоком детстве.

В таком направлении современной психологической науки, как Трансактный анализ, выделяют три, так называемых «эго-состояния» человека и каждый из нас в течение дня, в течение всей своей жизни, так или иначе, попадает в одно из чередующихся эго-состояний: 1) Эго-состояния «Родитель»; 2) Эго-состояние «Взрослый»; 3) Эго-состояние «Ребенок/Дитя». Так вот взаимоотношения в системе правоохранительных органах, как

правило, построены на принципах трансакций – «Родитель» (Начальство, которое нужно бояться и неукоснительно слушаться, как родителей) и «Ребенок» (подчиненные, которые не имеют право пререкаться с начальством и обязаны неукоснительно слушаться, иначе «Родитель» может наказать). При этом, начальник одного уровня по отношению к своим подчиненным всегда «критикующий» Родитель, а во взаимоотношениях со своим вышестоящим руководством такой начальник сам становится «послушным» ребенком.

Идеальный вариант во взаимоотношениях между людьми во всех сферах жизни – это вести коммуникации на уровне эго-состояний «Взрослый» - «Взрослый». Тогда нет обострений каких-либо негативных психических реакций из глубокого детства, нет западаний на прошлое и нет надобности играть роли и разыгрывать различные сценарии. Но такое возможно не всегда, не у всех и не во всех сферах. Эго-состояние «Взрослый» - это осознанное поведение человека, не играющего никакие роли, умеющего понимать и быть понятым, не уходящего в прошлое (обиды) и не живущего будущим (угрозы, наставления, упреки и недовольство, страхи), а всегда пребывающего в настоящем моменте своей жизни. К сожалению, в силу специфики деятельности правоохранительных органов коммуникации и трансакции сотрудников разных уровней в таких органах в эго-состоянии «Взрослый» - «Взрослый» практически невозможны, но возможны и необходимы проявления элементарной человечности, человеколюбия, сострадания, понимания, поддержки. Необходимы культивация и пропаганда здорового образа жизни, а это не только благоприятное физическое состояние, но и адекватная, здоровая психика.

Психиатрия в случаях синдрома эмоционального (психического) выгорания, как правило, рекомендует прием в течение длительного периода антидепрессантов. К психологическим (не медикаментозным) средствам профилактики и лечения такого синдрома относят, прежде всего, профилактические меры, направленные на укрепление здоровья, или, иначе говоря, физическую профилактику эмоционального выгорания: диетическое питание, с минимальным количеством жиров, но включающее витамины, растительную клетчатку и минералы; занятия физкультурой или, как минимум, прогулки на свежем воздухе; полноценный сон не менее восьми часов в сутки; соблюдение режима дня; обязательный выходной раз в неделю, в течение которого полностью отвлекаться от работы и рабочих обязанностей (не выполнять какую-то обязанность по работе дома); «очищение» головы от беспокоящих мыслей или проблем путем анализа (на бумаге или в беседе с внимательным слушателем или, если позволяют, время и средства, прохождение терапии у психолога); расстановка приоритетов (в первую очередь выполнять действительно важные дела, а остальные – по мере успеваемости); медитации и аутотренинги; ароматерапия; чтение духовной литературы (по самопознанию, психологии личности).

Необходимо, таким образом, развивать институты психологической помощи и поддержки в системе правоохранительных органов. Позволить себе длительную терапию у частного психолога навряд ли сможет рядовой сотрудник полиции, которые уже страдает синдромом выгорания, по причине отсутствия времени и необходимых средств (частная профессиональная психологическая помощь, консультирование и терапия, как правило, не каждому по карману и могут быть длительными по времени). Общение с психологом в правоохранительной системе должно стать, по возможности, регулярным и восприниматься как вполне нормальное и необходимое явление и условие, особенно с учетом специфики службы в правоохранительных органах и для тех лиц, которые уже находятся в зоне риска эмоционального выгорания, что сказывается на продуктивности их службы, состоянии физического и психо-эмоционального самочувствия. В этой связи актуализируется развитие в Казахстане такого направления психологии, как Юридическая психология, возможность подготовки специалистов нового уровня «юристы-психологи» со знанием права и психологии. Особенно востребованными такие специалисты окажутся

в таких направлениях деятельности, как дознание и следствие, оперативная деятельность и т.п., где познания психологии человека, особенностей психических реакций и проявлений весьма актуальны и необходимы.

Негативным фактором, способствующим возникновению синдрома выгорания, является также, как ни банально, социально-экономическая составляющая оценки труда сотрудника рассматриваемых органов. Не секрет, что адекватная и достойная оплата труда любого государственного служащего – это также важное препятствие на пути к любым проявлениям коррупции на службе. Как правило, не всегда только чистая алчность даже обеспеченного чиновника толкает на коррупционные поступки. Низкая оплата труда и есть основная причина проявления коррупционного мышления и поведения.

Социальная неудовлетворенность – серьезный фактор, негативно влияющий на психофизиологическое самочувствие, адекватность, рациональность и разумность любого человека. Безденежье, нищета, отсутствие достойной работы толкают человека на совершение преступления. Недаром и на уровне Всемирной организации здравоохранения «здоровьем» признали «полное физическое, психическое (умственное) и социальное благополучие человека, а не просто отсутствие болезней и недугов».

Таким образом, **выгорание** – это всегда «опустошение», «эрозия души» под воздействием факторов профессиональной среды и с учетом индивидуальных особенностей психики человека. Развитию этого состояния способствует необходимость работы в одном и том же напряженном ритме, с большой отдачей и эмоциональной нагрузкой личностного взаимодействия с различным, в т.ч. и трудным контингентом. Вместе с этим прогрессированию синдрома способствует отсутствие должного вознаграждения (в т.ч. не только материального, но и морального, эмоционального, психологического) за выполненную работу, а это заставляет человека думать, что его работа не имеет ценности для него самого, коллектива, структуры, общества.

Речь выше идет о так называемом «психологическом поглаживании». Очень большое значение дефицит такого «поглаживания» имеет для психики ребенка начиная с 1 летнего возраста: недолюбленный ребенок, который недополучил необходимого объема в критические периоды своего развития родительского внимания, ласки, заботы, любви и похвалы, во взрослой жизни, как правило, имеет серьезные проблемы с психическим и эмоциональным состоянием, и без своевременной и профессиональной психотерапии такой взрослый человек может заработать очень серьезные психические заболевания и отклонения и это факт. Но такие психологические поглаживания важны для каждого как в детском возрасте, так в любом возрасте уже взрослой, зрелой жизни.

У нас даже детей за малейшие детские шалости и непослушание принято наказывать, ругать и наносить иные психические травмы незащищенной психике ребенка. А за невыполнение каких-либо требований, нарушение каких-либо нормативов (за исключением деяний, подпадающих под действие уголовного или административного законодательства, что бесспорно оправданно) или просто за то, что не справился с заданием, в нашем обществе принято выносить на порицание, осуждать, наказывать и т.д. Несколько иначе и на других, на первых взгляд, нелепых, но весьма глубоких в плане психологического эффекта, построены правила и отношения в некоторых крупных и передовых японских корпорациях: там за ошибку и недочет, особенно у молодого, начинающего специалиста, вместо порицания и наказания, принято публично хвалить и ободрять. Эффект не заставляет себя долго ждать: такое психологическое поглаживание способствует тому, что сотрудник в будущем уже не допускает подобных ошибок и это благотворно влияет на корпоративный дух в коллективе и положительно влияет на производительность труда.

Понятно, что в правоохранительной системе такие подходы и эксперименты никогда не будут внедрены и не приветствуются. Вместе с тем, руководству важно понимать, что

одной из основных причин развития рассматриваемого синдрома у сотрудников является несоответствие между повышенными требованиями начальника к подчиненному и реальными возможностями последнего. Зачастую складывается так, что эмоциональное выгорание появляется по причине несоответствия между, казалось бы, нормальным стремлением сотрудников иметь большую степень самостоятельности на службе, самим искать и находить способы и методы достижения тех результатов и показателей, за которые они несут ответственность, и жесткой и не всегда рациональной политикой администрации в организации рабочей активности и ее контроля, а также погоня за показателями, что также деструктивно влияет как на эффективность и рациональность деятельности отдельно взятого сотрудника, так и всех органов в целом. Результат такого контроля – возникновение чувства собственной бесполезности на службе и отсутствие ответственности.

Уместно привести в контексте выше описанного слова академика Д.А. Кунаева: «Не путай требовательность с грубостью, а оперативность с торопливостью».

Эмоциональное выгорание как устойчивое личностное новообразование складывается из отдельных психологически неблагоприятных психических состояний, приобретает в жизнедеятельности человека, причем, прежде всего, в его профессиональной деятельности как ведущей на данном этапе развития личности. Поэтому когда говорят о «синдроме сгорания», имеют в виду конкретные изменения отношения специалиста к предмету профессиональной деятельности, ее содержанию и формам, к самому себе (изменения мотивации, самопринятия, смыслообразования, осмысленности нравственной составляющей профессиональной роли и стремления к самореализации в ней) [7, с.16].

Таким образом, некоторыми исследователями не без оснований явление эмоционального выгорания рассматривается как психологический механизм профессиональной деформации личности. Механизмы развития профессиональной деформации: 1) интериоризация - от внешнего к внутреннему (внешняя нестабильность и социальная аномия воспринимаются личностью и становятся ее внутренними характеристиками); 2) интеграция психики - «от простого к сложному, от ситуативного эмоционального – к устойчивому личностному» [7, с.19].

Подытоживая все вышеизложенное, необходимо заключить, что синдром «выгорания» появляется и продуктивно развивается на почве хронического повседневного напряжения, эмоционального переутомления, переживаемом человеком и благодаря неумению, а иногда и нежеланию человека обратить серьезное внимание на изменения в своем состоянии и восприятии самого себя и своих ежедневных жизненных ситуаций. Эмоционально-мотивационное утомление, при котором появляются субъективные переживания усталости, мотивационная и эмоциональная неустойчивость, в последующем, если вовремя не обратить на это должное внимание и не начать противодействовать, может привести к хроническому переутомлению и истощению психики и всего организма.

Основные проявления «выгорания» сводятся, как правило, к ощущению усталости, быстрой физической и эмоциональной утомляемости, отсутствию сил и желания продолжать или начинать работу, наблюдается сниженный энергетический тонус, появляются различные симптомы физических недомоганий, склонность к злоупотреблению успокаивающими или возбуждающими средствами и т.д.

Исследования аспектов выгорания у представителей разных профессиональных групп наглядно подтверждают то очевидное положение, что выгорание обуславливается не отдельным фактором профессии, а, как правило, целым ее комплексом, всей системой и особенностями совокупного влияния профессии, ее социального статуса, места и престижа в обществе и других значимых характеристик.

Профессиональная деформация начинается с того, что, к примеру, сотрудник полиции «утрачивает истинное представление о нравственном смысле своей профессии» [8]. Происходит, на самом деле, очевидная деформация отношения и восприятия сотрудником своей профессии и профессионального долга, меняется отношение к объекту своей профессиональной деятельности в целом.

Выше отмечалась важность своевременного выявления синдрома выгорания среди сотрудников правоохранительных органов и принятия профилактических мер и в этом контексте особое значение имеет развитие института психологической службы в системе правоохранительных органов, которые могли бы применять в работе с сотрудниками специальные методики диагностирования, как то: 1) методика «Диагностика эмоционального выгорания личности» В. В. Бойко; 2) методика определения психического «выгорания» (А. А. Рукавишников); 3) опросник на выгорание К. Маслач, С. Джексона, адаптированные Н. Е. Водопьяновой и Е. С. Старченковой; 4) тест-опросник К. Томаса на поведение в конфликтной ситуации; 5) методика «Ценностные ориентации» М. Рокич и др.

Таким образом, происхождение синдрома выгорания невозможно однозначно связать с какими-то конкретными организационными, личностными или ситуационными факторами, скорее всего, он является очевидным результатом комплексного и сложного процесса взаимодействия личностных особенностей человека, ситуации его межличностных отношений с его профессиональной и рабочей ситуацией, в которой он находится. Специально проведенные отдельными учеными исследования показывали, что выгорание относительно стабильно во времени, однако флуктуации выгорания зависят от влияния личностных и организационных факторов. Следовательно, создание определенных благоприятных социальных условий и применение своевременной психологической терапии для коррекции личностных факторов способно положительно повлиять на проблемные аспекты в деятельности сотрудников правоохранительных органов, подверженных влиянию синдрома выгорания в процессе осуществления своей профессиональной деятельности.

Список использованной литературы:

1. Maslach C. // Professional burnout: Recent developments in the theory and research. Washington: D. C: Taylor & Francis, 1993. P. 19–32.
2. Freudenberger H.J. Staff burn-out. / Journal of Social Issues, 1974. Vol. 30. P. 159-165.
3. Лэнгле, А. Эмоциональное выгорание с позиций экзистенциального анализа: теоретическое исследование / А. Лэнгле // Вопросы психологии. – 2008. – №2. – С. 3 – 16.
4. Бойко, В.В. Правила эмоционального поведения: Методическое пособие / В.В. Бойко. – СПб.: Питер, 1997. – 172 с.
5. Водопьянова, Н.Е. Синдром выгорания. Диагностика и профилактика / Н.Е. Водопьянова, Е.С. Старченкова. – СПб.: Питер: Питер-принт, 2005. – 336 с.
6. World Health Organization. The ICD-10 Classification of Mental and Behavioral Disorders: clinical descriptions and diagnostic guidelines. Geneva: WHO. 1992.
7. Г.И. Уразаева. Профессиональная деформация сотрудников полиции в аспекте эмоционального выгорания: социально-психологические условия, механизмы, особенности, факторы// Вестник Казанского юридического института МВД России № 2(16) 2014.
8. Буданов А.В. Работа с сотрудниками ОВД по профилактике профессиональной деформации. М., 1992.

УДК: 37.013.32

***Курманалиева Э. Б.¹, Аралбаева А. А.²**Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.¹Орал қаласының Қазақстан инновациялық және
телекоммунациялық жүйелер университеті,Қазақстан Республикасы, Орал қ.²*e-mail: yelmira_777@mail.ru

ЖАҢА ОҚУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Андатпа. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының жоғары кәсіби білім беру жүйесінде оқытудың жаңа технологияларын қолдану саласы зерттеуді қажет ететін өзекті мәселелер қатарын құрайды. Мақалада Қазақстан Республикасының жоғары кәсіби білім беру жүйесінде оқытудың жаңа технологияларын қолданудың тиімділігіне арналған мәселелер қарастырылады. Сонымен қатар жоғары білім беру сапасын арттырудың әдістері қарастырылады. Мақаланың негізгі мақсаты жаңа технологияларды жоғарғы оқу орындарында сабақ беру барысында тиімді қолдану арқылы білім алушылардың шығармашылық және интеллектуалдық қабілеттерін дамытуға, алған білімдерін өмірде қолдана білу дағдыларын қалыптастыруға бағытталғандығы болып табылады. Авторлар мақаланы жазу барысында ғылыми зерттеудің әр түрлі әдістерін ұтымды пайдалана білген. Мақалада авторлармен жаңа технологияларды қолдану кезеңдерге бөлініп, әр кезеңге өзіндік атау берілген. Мақалада авторлардың заң саласы бойынша жоғарғы оқу орындарында оқытушы ретінде жинақталған көп жылдық тәжірибелеріне сүйене отырып білім беру сапасын көтеруге байланысты дәйекті пікірлер мен қорытындылар жасалынған. Оларды мақаланы оқыған қауым жоғарғы білім беру жүйесінде өз сабақтарын жүргізу барысында қолдануына болады.

Кілт сөздер. басқару жүйесі, білім беру жүйесі, Қазақстан Республикасы, жоғары кәсіби білім, жаңа технологиялар, жетілдіру жолдары.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НОВОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. На сегодняшний день в системе высшего профессионального образования Республики Казахстан ряд актуальных проблем требующих исследования составляет область применения новых технологий в сфере образования. В статье авторами рассматриваются эффективность использования новых технологий обучения в системе высшего профессионального образования Республики Казахстан. Также авторами подробно рассматриваются методы повышения качества высшего образования. Основной целью статьи является развитие творческих и интеллектуальных способностей студентов, формирование навыков применения полученных знаний в жизни посредством эффективного использования новых технологий при обучении в высших учебных заведениях. При написании статьи авторы смогли рационально использовать различные методы научного исследования. В статье авторами разъяснено понятие эффективного использования новых технологий в сфере юриспруденции, которое разбито на этапы, и каждому этапу дано свое название. В статье содержатся последовательные мнения и выводы, связанные с повышением качества образования, основанные на многолетнем опыте авторов в качестве преподавателя высших учебных заведений в области права. Опыт изложенный авторами в данной статье может быть использован во время проведения занятий в вузе.

Ключевые слова: система управления, система образования, Республика Казахстан, высшее профессиональное образование, новые технологии, пути совершенствования.

EFFICIENCY OF USE OF NEW LEARNING TECHNOLOGY

Abstract. Today, in the system of higher professional education of the Republic of Kazakhstan, a number of topical problems requiring research constitute the scope of new technologies in the field of education. In the article, the authors consider the effectiveness of the use of new learning technologies in the system of higher professional education of the Republic of Kazakhstan. The authors also consider in detail the methods of improving the quality of higher education. The main purpose of the article is the development of creative and intellectual abilities of students, the formation of skills to apply the acquired knowledge in life through the effective use of new technologies in teaching at higher educational institutions. When writing the article, the authors were able to rationally use various methods of scientific research. In the article, the authors explain the concept of the effective use of new technologies in the field of jurisprudence, which is divided into stages, and each stage is given its own name. The article contains consistent opinions and conclusions related to improving the quality of education, based on many years of experience of the authors as a teacher of higher educational institutions in the field of law. The experience presented by the authors in this article can be used during the conduction of classes at the university.

Key words: management system, education system, Republic of Kazakhstan, higher professional education, new technologies, ways to improve

Бүгінгі күні біздің елімізде білім беру жүйесі мен білім мазмұны жаңартылуда. Отандық және шетелдік елдерде жастарға білім беру мен оқытудың жаңа модельдері оқытушыларды оқытудың жаңа модельдеріне көшуге әсер етеді. Білім беру ұйымдарындағы жастарды оқыту мен тәрбиелеу үдерісі жоғарғы оқу орындарындағы студенттердің тұлғалық және кәсіби қасиеттерін қалыптастыру мен дамытуға, өз бетінше әрекет ету құралдарын енгізуге ерекше назар аударады. Өткен ғасырда еліміздегі педагогика ғылымының және оның тәжірибесінің маңызды мәселесін шешуге шетелдік және отандық ғылыми-білім беру бірлестіктері айтарлықтай үлесін қосқан болатын. Бұған жаңа білім беру технологиялары да өз кепілдігін берген болатын.

Еліміздің болашағы және оның өркениетті елдердің қатарына енуі қазіргі жас ұрпақ бейнесінен көрінеді. Әлемдік озық тәжірибеге негізделген білім берудің жаңа түрлерін дамыту керек, яғни әр баланың табиғи әлеуетін дамытуға қолайлы жағдай жасауымыз керек. Қазіргі білім беру мазмұны өткен ғасырмен салыстырғанда мүлдем өзгеріп кетті, жаңа технологияларға негізделген жаңа тәсілдер пайда болды, оқытудың жаңа технологиялары пайда болды. Басқаша айтқанда, білім беру технологиясы ұғымы біздің бизнесімізде де кеңінен қолданыла бастады. Атап айтатын болсақ, қазіргі білім беру процесін ұйымдастыруға болашақ жұмыс берушілерде ат салысып жатыр. Жұмыс берушілер жоғары оқу орындарында білім алушы студенттердің білім беру бағдарламаларына жаңа оқу пәндерін енгізу бойынша өз ұсыныстарын қосып жытыр. Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының оқытушы-профессор қауымы Мемлекет басшысы- Президентіміз Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Өз ісіне адал оқытушылар – білім беруде ілгерілеудің қозғаушы күші» деген пікірін басшылыққа ала отырып, осы бағытта бағдарламалар дайындауда [1].

Қазіргі уақытта жоғарғы білім берудің ең маңызды бір ерекшелігі – студенттердің жеке дамуына бағытталған жаңа білім беру технологияларын енгізуге ұмтылуында болып отыр.

Бүгінгі оқытушылардың басты міндеті - студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамыту. Жас ұрпаққа пәнді түсіндірудің тиімді әдістерінің бірі - жаңа технологиялар негіздері. Сондай-ақ, жас ұрпақтың бұқаралық ақпарат құралдарымен жұмыс жасау қабілетіне назар аударған жөн. Сондықтан білім жоғарғы беру жүйесінің қазіргі даму кезеңі білім беру процесін технологияландыру мәселесін алға қоюда. Жаңа технологиялар - сапалы білімнің берудің жаңа кепілі деп айтсақ қателеспейміз.

Жаңа технологияларды сабақта қолдану білім алушылардың шығармашылық және интеллектуалдық қабілеттерін дамытуға, алған білімдерін өмірде қолдана білу дағдыларын қалыптастыруға алып келеді.

Жаңа технологияларды қолдану келесі кезеңдерде жүзеге асырылады:

- 1) I кезең. Оны қысқаша зерттеу кезеңі деп атасақ болады;
- 2) II кезең. Ол шығармашылықты дамытумен байланысты шеберлік кезеңі деп аталады;
- 3) III кезең. Алған білімді тәжірибе жүзінде ситуациялық есептерді шығару арқылы және өндірістік тәжірибеге бару арқылы нақты алған білімді іске асыру кезеңі деп аталады;
- 4) IV кезең. Білімді ары қарай жетілдірумен байланысты даму кезеңі деп аталады.

Біздің ойымызша, жаңа технологияларды білім беру процесінде ұтымды түрде қолдануымыз оқытушылардың белсенділігі, шығармашылығы, ізденімпаздығы, өз кәсібіне деген сүйіспеншілігі, алдыңғыларды бағалауы сияқты қабілеттердің ашылуына ерекше әсер етеді. Сондықтан оқу процесінде білім берудің мазмұны мен студенттердің жас ерекшеліктеріне сәйкес жаңа әдістерді таңдау өте маңызды. Сабақта қолданылатын жаңа технологияларды әр оқытушының кәсіби шеберлігіне байланысты жүзеге асыруға болады, ал олар өз кезегінде тәжірибелік және дәрістік сабақтардың өзгешеліктерімен байланысты [2, 42б.].

Жаңа технологияларды қолдану жоғарғы оқу орындарында білім алушылардың пәнге деген жеке және топтық қызығушылығын арттырып қана қоймай, көп ізденіс пен топтық және жеке шығармашылыққа жетелейді. Нәтижесінде студенттер: тіл байлығын дамытады; еркін ойлауға және өз ойларын еркін жеткізуге мүмкіндік алады; оқу процесінде жаңа технологияларды қолдану арқылы білімдерін ары қарай шыңдай түседі; жаңа оқу процесін қалыптастырады; өз бетінше іздеу қабілеті артады, жан-жақты іздейді; ақпараттық сауаттылық пен ақпараттық мәдениет қалыптасады ақыл-ойды дамытады; шығармашылық белсенділігі артады; ұжымдық белсенділікке ықпал етеді. Өзін-өзі тану, бірін-бірі бағалау оқытудың жаңа әдістерін қолдану арқылы қалыптасады. Егер әр оқытушы студенттерге әр түрлі сабақ кезінде сапалы оқыту барысындағы жаңа технологияларды қолдануды үйретсе, студенттердің қызығушылығы арта түсері анық деп санаймыз.

Бүгінгі таңда жоғарғы оқу орындарында оқытудың бірнеше жаңа технологиялары енгізіліп жатыр. Олар:

Проблемалық оқыту технологиясы - дамып келе жатқан проблемаларды тауып, оларды оқыту технологиясы. Оның негізгі міндеті - белсенді танымдық қызметті ынталандыру, зерттеушілік ойлау әдісін қалыптастыру болып отыр.

Саралап оқыту технологиясы оқу процесін ұйымдастыру формасы ретінде қолданылады. Білім алушыларды оқыту үдерісіндегі жалпы сипаттамаларына сәйкес топтарға бөліп оқыту. Сосын осы топтарды бір-бірімен жарыстыру, ал соңынан оқытушы қорытындылап, лайықты бағасын қояды.

Жеделдетіп оқыту технологиясы сыныптағы дәстүрлі оқытудың мүмкіндіктерін толығырақ зерттеуге бағытталған.

Деңгейлеп саралап оқыту технологиясы оқу процесін ұйымдастыру формасы ретінде қолданылады. Білім алушыларды оқыту үдерісіндегі жалпы сипаттамаларына және деңгейлеріне сәйкес топтарға бөліп оқыту.

Модульдік оқыту технологиясы - әлемде танымал технология және үй практикасында. Ол басқа тіл сабақтарында тіл үйретуде де кеңінен қолданылады.

Ақпараттық оқыту қазіргі білім беру жүйесінде кеңінен қолданылады. Бұл оқыту технологиясы материалды компьютермен жұмыс істеуге, мәліметтерді жинау және жүйелеу, сондай-ақ оны өз еркімен өзгерту қабілеттеріне үйренуге бағытталған; білім алушылардың интеллектуалды және шығармашылық белсенділігін дамытуға қызмет етеді.

Ойын технологиясы (имитациялық модельдеу технология). Бұл технологияның ерекшелігі, оған маңызды өмірлік жағдайларды модельдеу, имитациялық жағдайларды құру және оларды шешу жолдарын табу арқылы қол жеткізіледі. Ойын технологиясының негізгі әдісі - ойын.

Коммуникативті технология - бұл қолданыстағы құрал-жабдықтар мен ақпараттарды қолдана отырып, тіл мен білім берудің өзара әрекеттестігіне барлық қатысушылардың белсенді қатысуына негізделген оқыту процесін құру. Оның негізгі әдісі - сөздік қатынас. Қолданылатын жұмыс түрлері: бірлесіп оқыту, өзара оқыту, жұпта және топта жұмыс (олардың құрамы өзгермелі болуы керек), тәрбиелік диалог, білім алмасу.

Интерактивті оқытудың инновациялық технологиялары оқыту процесінде тұлғаның іс-әрекетін, қажеттілігі мен тәуелсіздігін максималды түрде жүзеге асыруға бағытталған. Барлығының маңызды міндеті - осы мақсаттарға жету үшін жағдай жасау.

Болашақта өркениетті ел болу үшін бізге заманауи ақпарат қажет болып отыр. Қазақстанды әлемдегі ең дамыған елдердің қатарына қосатын жол – ол білім жолы. Сондықтан білім беру жүйесінің қазіргі даму кезеңі білім беру процесін техникаландыру мәселесін алға қоюда [3, 87б.]. Оқытудың әр түрлі технологиялары талданып, жаңашыл оқытушылардың тәжірибесі зерттеліп, жоғарғы оқу орындарының өміріне енгізіліп жатыр. Технология мен технологияның дамып жатқан қазіргі заманында бізге білімдерін қолдана алатын, жаңашыл ойлай алатын және елдің өркендеуіне үлес қоса алатын білімді азаматтар қажет болып отыр.

Білімді ұрпақ - ел болашағы. Жоғарғы оқу орындарының студенттері энергияны, шабыт пен талантты оқытушылардан алады. Сондықтан, қазіргі таңда инновациялық ақпараттық технологияларымен қаруланған мұғалім жас ұрпақты жан-жақты тәрбиелеуге, ізгіліктерге ие болуға, білімді патриоттық тұлға ретінде қалыптастыруға өз үлесін қосатыны сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қ.Қ.Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» 1 қыркүйек 2022 ж. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>

2. Павличева, Е. Н. Социальные сети как инструмент модернизации образования / Павличева Е. Н. // Народное образование. — 2012. — № 1. — С.42–47.

3. Сайтимова, Т.Н. Система общего образования в Казахстане : современное состояние и тенденции развития : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Волгоград, 2011. – 87 с.

УДК 343.97

Қоржумбаева Т. М., Абижанов С.М.

Қазақстан Республикасы ПМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫДАҒЫ ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ТЕОРИЯНЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа. 1991 жылы 16 желтоқсанда Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігін алуымен елімізде сот ісін жүргізуді құқықтық реттеу саласында демократиялық нысандардың қалыптасу процесі жүзеге асырылуда. Қазақстанда құқықтық, демократиялық, зайырлы мемлекет құру саласындағы алғашқы қадамдардың бірі жедел-ізвестіру заңнамасының қалыптасуы мен дамуы болды. Жедел-ізвестіру қызметі мемлекеттік органдардың қылмысқа қарсы күрестегі ерекше қызметі екендігін негізге ала отырып, Заңды қабылдау қажеттілігі заманауи шешімге байланысты болды. Нақты қызметтің бұл түрі тек ведомстволық ішкі өкімдермен, нормативтік құқықтық актілермен реттелді және бұл құқықтық мемлекет құрудың конституциялық принциптерінің біріне қайшы келді. Заңдарды қолданудың міндетті шарты олардың ресми жария қолданылуы болып табылады. Атқарылған жұмыстардың нәтижесінде 1994 жылғы 15 қыркүйекте Қазақстан Республикасының Парламенті «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңын қабылдады, бұл жедел-ізвестіру қызметінің құқықтық реттеу реформасының бастауы болды. Жедел-ізвестіру қызметі туралы заңның қабылдануымен жедел-ізвестіру қызметі берік құқықтық негізге ие болып, елімізде заңдылықтың нығаюына ықпал еткені сөзсіз. Бұл оқиға шешімі шешімін таппаған бірқатар өзекті мәселелерді туғызды. Жедел-ізвестіру қызметі ерекше және жан-жақты, демек, осы қызметтің ұйымдастырушылық, құқықтық, моральдық және этикалық аспектілерінің алуан түрлілігі, тиісті назар аударуды және жедел шешуді талап етеді.

Кілт сөздер: жедел-ізвестіру қызметі, жедел-ізвестіру қызметінің теориясы, құқықтық реттеу, құпия аппарат, моральдық-этикалық негіздер, криминалистикалық білім.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. С обретением государственной Независимости Республики Казахстана 16 декабря 1991 года, в стране осуществляется процесс формирования демократических форм в области правового регулирования судопроизводства. Одним из первых шагов в области построения правового, демократического, светского государства в Казахстане явилось становление и развитие оперативно-розыскного законодательства. Исходя из того, что оперативно-розыскная деятельность представляет собой специфическую функцию государственных органов в противодействии преступности и необходимость принятия Закона была обусловлена современным решением. Данный вид специфической деятельности регламентировался только ведомственными внутренними приказами, нормативно правовыми актами, и это противоречило одному из Конституционных принципов построения правового государства. Обязательным условием применения законов является их официальное гласное применение. В результате проделанной работы 15 сентября 1994 г., Парламентом Республики Казахстан был принят Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности», что ознаменовало начало реформы правового регулирования оперативно-розыскной деятельности в стране. С принятием

Закона об ОРД оперативно-розыскная деятельность получила прочную правовую основу, что безусловно способствовало укреплению законности в стране. Указанное событие спровоцировало ряд насущных вопросов, решение которых не нашло своего разрешения. Оперативно-розыскная деятельность специфическая и разносторонняя, а отсюда и разнообразие организационных, правовых и морально-этических аспектов этой деятельности, требующих должного внимания и скорейшего разрешения.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, теория оперативно-розыскной деятельности, правовое регулирование, конфиденциальный аппарат, морально-этические основы, криминалистические знания.

MODERN PROBLEMS OF THEORY OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. With the acquisition of state Independence of the Republic of Kazakhstan on December 16, 1991, the process of forming democratic forms in the field of legal regulation of legal proceedings is underway in the country. One of the first steps in the field of building a legal, democratic, secular state in Kazakhstan was the formation and development of operational investigative legislation. Proceeding from the fact that operational investigative activity is a specific function of state bodies in combating crime and the need for the adoption of the Law was due to a modern solution. This type of specific activity was regulated only by departmental internal orders, normative legal acts, and this contradicted one of the Constitutional Principles of building a rule of law state. A prerequisite for the application of laws is their official public application. As a result of the work done, on September 15, 1994, the Parliament of the Republic of Kazakhstan adopted the Law of the Republic of Kazakhstan "On operational investigative activities", which marked the beginning of the reform of the legal regulation of operational investigative activities in the country. With the adoption of the Law on the OIA, operational investigative activities received a solid legal basis, which certainly contributed to strengthening the rule of law in the country. This event provoked a number of pressing issues, the solution of which has not been resolved. Operational investigative activities are specific and versatile, and hence the variety of organizational, legal and moral and ethical aspects of this activity that require due attention and prompt resolution.

Key words: operational investigative activity, theory of operational investigative activity, legal regulation, confidential apparatus, moral and ethical foundations, forensic knowledge.

Жедел-іздістіру қызметі азаматтардың өмірін, денсаулығын, құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, әртүрлі нысандардағы меншікті қорғау, сондай-ақ қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді шешуге бағытталған мемлекеттің заңмен ресімделген қызметі болып табылады. Аталған міндеттердің кең спектрі, олардың мемлекет, қоғам және оның әрбір мүшесі үшін маңыздылығы мемлекеттік, қоғамдық және жеке өмірдегі жедел-іздістіру қызметінің маңыздылығын жеке анықтайды. Қызметтің бұл түрінің объективті қажеттілігі бастапқыда қылмыстың болуымен алдын-ала анықталған, бұл сөзсіз құқық қорғау жүйесін дамытудың ғасырлар бойғы тарихи және заманауи тәжірибесімен расталады. Жедел-іздістіру қызметі 1994 жылдың 15 қыркүйегінде Тәуелсіз Мемлекеттер кеңістігінде алғаш рет Қазақстан Республикасының «Жедел-іздістіру қызметі туралы» Заңы қабылданған кезде заңнамалық реттеуге ие болды, ол одан әрі қалыптасуына ықпал етті. құқықтық мемлекет, сондай-ақ заң әдебиеттерінде жедел-іздістіру қызметінің жалпы теориясының дамуы. құқықтар. Осы нормативтік құқықтық акт қабылданған сәттен бастап көптеген жылдар бойы жедел-іздістіру қызметінің теориясы мен практикасында өз шешімін таппайтын пікірталас мәселелері шеңбері қалады. Қазіргі жағдайда жедел-іздістіру

қызметі теориясының ұлттық форматын дамыту, бір жағынан, практиканың шұғыл қажеттіліктерінің әсерінен, ал екінші жағынан, сабақтас ғылымдардан алынған білімнің интеграциясы нәтижесінде жүзеге асырылады. Біздің ойымызша, жедел-ізвестіру қызметі теориясы мәселелерінің кендігін тізімдеу мүмкін емес. Сонымен қатар, бұл мәселені зерттеу бірқатар өзекті мәселелерді бөліп көрсетуге мүмкіндік берді, олардың ішінде ең өзекті болып табылады:

- жедел-ізвестіру қызметін құқықтық реттеу;
- кәсіби кадрлық буын қалыптастыру;
- жедел-ізвестіру қызметінің моральдық-этикалық мәселелері;
- жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыру барысында криминалистикалық білімді

пайдалану;

- құпия аппаратпен және жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын бөлімшелерге жәрдемдесетін тұлғалармен жұмысты жетілдіру.

Әр бағытты толығырақ қарастырайық.

Қазақстанның жедел-ізвестіру заңнамасының негізі республикадағы ЖІҚ құқықтық реттеуді сапалы жаңа заңнамалық деңгейге шығарған "жедел-ізвестіру қызметі туралы" Қазақстан Республикасының Заңы болып табылады. Бұл Заңның 20 жылдан астам уақыт бойы қолданылып келе жатқаны және Қазақстан Республикасының бірінші Конституциясын, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексін және Қазақстан Республикасының 1997 және 2014 жылғы қылмыстық іс жүргізу кодексін, 1995 жылғы "Прокуратура туралы" және "ішкі істер органдары туралы" заңдарды "аман алып қалғаны" объективті.

Соңғы жылдардағы қылмысқа қарсы циклдің ұлттық заңнамасын белсенді реформалау ОРД-ны құқықтық реттеу саласына әсер ете алмайды. Осыған байланысты арнайы және құқық қорғау органдарының жедел жұмысын заңнамалық реттеудің перспективаларын ғылыми негізделген болжау өзекті және уақтылы міндет болып көрінеді.

2014 жылы Қазақстанда жасырын тергеу іс-қимылдары институтын заңнамалық деңгейде бекіткен жаңа ҚІЖК қабылданды, бұл ЖІҚ міндеттерінің тізімінен қылмыстарды ашуды алып тастауға әкеп соқтырды.

2016 жылы "Жедел-ізвестіру қызметі туралы" Қазақстан Республикасы Заңының қолданылу аясы қайтадан қысқарды. "Қарсы барлау қызметі туралы" Қазақстан Республикасы Заңының қабылдануына байланысты ЖІҚ міндеттерінің тізбесінен шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың арнайы қызметтерінің барлау-диверсиялық қызметін анықтау, алдын алу және жолын кесу жөніндегі міндет алынып тасталды, ЖІҚ заңнамалық дефинициясы тиісті өзгерістерге ұшырады.

Қазақстанның 2017 жылғы құқық қорғау қызметінің іс жүргізу негіздерін жаңғырту жасырын тергеу әрекеттері мен арнайы жедел-ізвестіру іс-шаралары арасындағы бұрыннан бар терминологиялық айырмашылықтарды іс жүзінде жойды.

Қазақстанның 2017 жылғы құқық қорғау қызметінің іс жүргізу негіздерін жаңғырту жасырын тергеу әрекеттері мен арнайы жедел-ізвестіру іс-шаралары арасындағы бұрыннан бар терминологиялық айырмашылықтарды іс жүзінде жойды.

- Біріншіден, жаңа жағдайларды ескере отырып, "жедел-ізвестіру қызметі туралы" Қазақстан Республикасының жаңа Заңын қалыптастыру қажеттілігі мәселелерін зерделеу;

- Екіншіден, жедел-ізвестіру заңнамасының қолданыстағы нормаларын талдау және оны құқық қорғау қызметі саласында одан әрі реформалау болжамын қалыптастыру;

- Үшіншіден, Қазақстан Республикасының жедел бөлімшелері жүзеге асыратын қылмыстарды анықтауды, олардың алдын алуды және жолын кесуді ескере отырып, қызметті бағалаудың жаңа өлшемшарттарын әзірлеу;

- Төртіншіден, жедел бөлімшелер қызметінің негізгі бағыттары, атап айтқанда қылмыстарды анықтау, алдын алу және жолын кесу бағытталған, бірақ оқытудың оқу бағдарламаларын қалыптастыру және әзірлеу, өйткені жедел-ізвестіру әдістері қазіргі уақытта құқық қолданушы толық көлемде пайдаланбайтын орасан зор алдын алу әлеуетін қамтиды.

2. ПО жедел бөлімшелерінің кәсіби кадрлық буынын қалыптастыру мәселелері.

Ішкі істер органдарының жедел бөлімшелерін қалыптастыру мәселелері қазіргі уақытта өзекті мәселелердің бірі болып қала береді. Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасы ПО-ның жедел қызметкерлеріне жоғары талаптар қойылады, бұл тұтастай алғанда "жедел-ізвестіру қызметі туралы" Қазақстан Республикасының Заңында "жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органдардың міндеттері" деген 7 - бапта, "құқық қорғау қызметі туралы" Қазақстан Республикасының Заңында - "қызметкерлердің құқық қорғау қызметіне байланысты міндеттері" деген 16-бапта көрініс тапты. құқық қорғау қызметін өткеру арқылы " және полиция стандартын жүзеге асырады.

Жедел бөлімшелердің қызметкері үшін жалпыланған көрсетілген талаптарды келесі талаптарға топтастыруға болады:

1. ПО жедел қызметкерінің мемлекеттік қызмет түрі ретіндегі жұмысының мазмұны;
2. Жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын қызметкердің қызметін құқықтық регламенттеу;
3. Мүдделі тұлғалардың қарсыласуы;
4. Функционалдық міндеттерді жүзеге асыру кезінде билік өкілеттіктерінің болуы;
5. Қызметтік құпияны және құпиялылық режимін сақтау;
6. Қызметтік қызметтің әлеуметтік-психологиялық ахуалы.

Сонымен қатар, жедел қызметкерден дағдылар қажет:

- құқық бұзушылармен келіссөздер жүргізу және оларға психологиялық әсер ету, репрессияға негізделмеген адамдармен сындарлы қарым-қатынас орнату, жанжалдарды зорлық-зомбылықсыз шешу мүмкіндігі;
- өз бетінше шешім қабылдау және олар үшін жауапкершілік шарасын түсіну;
- қолданыстағы заңнаманы сақтау негізінде өз мүдделерін және үшінші тұлғалардың мүдделерін қорғау.

3. Жедел-ізвестіру қызметінің моральдық-этикалық мәселелері.

Ішкі істер органдарының кәсіби саласында жедел-ізвестіру қызметіне ғана тән ерекше моральдық проблемалар бар. Бұл ерекшелік оның "жедел-ізвестіру қызметі туралы"Қазақстан Республикасы Заңының 2-бабында көрсетілген нақты міндеттерді шешуге бағытталуына байланысты.

Жедел-ізвестіру қызметінің адамгершілік негізін тек құқық қорғау органдарының жедел бөлімшелері жүзеге асыруға уәкілеттік берілген дауысты және жасырын ЖБЖ жүйесі айқындайды. Ол басқа жолдармен тиісті мәселелерді шешу мүмкін болмаған немесе өте қиын болған кезде ғана қолданылады. Оның адамгершілігі, адамгершілігі ОРД оқиғалардың барысына араласуға және заңсыз әрекеттерге жол бермеуге мүмкіндік беретіндігінде, ал қылмыстар жасаған кезде құқық нормалары мен мораль талаптарына сәйкес ОРД күштері мен құралдарының барлық кешенін пайдалана отырып, оларды ашу бойынша тиімді шаралар қабылдауға мүмкіндік беретіндігінде көрінеді [1, 82-бет].

Ішкі істер органдарының жедел бөлімшелері қызметкерлерінің қызметі бірқатар ерекше жағдайларға байланысты, біздің ойымызша ең маңыздылары:

Біріншіден, ол жұмыс барысында басқа адамдармен көптеген киімдерге түсуі керек. Өзара қарым-қатынастың ерекшелігі мәжбүрлеуді қолдану қажеттілігіне байланысты, бұл қарым-қатынастың ерекшеліктерін анықтайды.

Екіншіден, жедел қызмет өзінің ерекшелігіне байланысты шығармашылық сипатта болады. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілері ішкі істер органдары қызметкерлерінің өздерінің кәсіби міндеттерін орындау кезіндегі мінез-құлқын реттейтініне қарамастан, бұл қызметтің ерекшелігі көбінесе адамның ар-ожданы, оның адамгершілік қасиеттері жалғыз кеңесші болатын тәуекел жағдайларын анықтайды.

Үшіншіден, мемлекет ПО-ның жедел қызметкерлеріне өзінің де, жеке адамның да, тұтастай қоғамның да қауіпсіздігін қамтамасыз етуді сеніп тапсырды, оларға үлкен құқықтар мен осы мақсатқа жету үшін түрлі арнайы құралдарды пайдалануға мүмкіндік берді. Үлкен құқықтар үлкен жауапкершілікті тудырады. Сондықтан біздің қоғам ӘҚК жедел қызметкерлеріне жоғары моральдық талаптар қояды, осылайша осы мамандықтың әлеуметтік және моральдық мәртебесін көтереді. Сондықтан ПО жедел қызметкерлерінен жоғары моральдық жауапкершілік, іс-әрекетте сақтық, жұмыста елеулі кемшіліктерге жол бермеу талап етіледі.

Төртіншіден, ПО қызметінде моральдық фактор өте маңызды, ал жедел қызметкерлердің адамгершілік қасиеттері олардың кәсіби жарамдылығының жетекші элементтері болып табылады. Себебі, ПО алдында тұрған міндеттерді ойдағыдай шешу мораль қағидаттары мен нормаларын білу және сақтау, кәсіби жедел қызметтегі моральдық қатынастардың ерекшеліктерін ескеру қажет болған жағдайда ғана мүмкін болады [2, б.67].

Қарастырылып отырған мәселелерге қатысты жедел-іздістіру қызметінің жоғарыда баяндалған теориясын ескере отырып, мынадай проблемалық бағыттар қалыптастырылады, атап айтқанда:

-жедел-іздістіру қызметіндегі мақсат пен құралдардың арақатынасы этикалық проблема ретінде;

- ішкі істер органдарының жедел-іздістіру қызметіндегі адамгершілік қатынастар:

- 1) жедел қызметкердің құпия көмекшілермен өзара қарым-қатынасы;
- 2) жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыратын бөлімшелерге жәрдемдесетін адамдардың өзара қарым-қатынасы;
- 3) Ішкі істер органдарының жедел қызметкерлерінің ұжымындағы өзара қарым-қатынастар.

4. Жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыру барысында криминалистикалық білімді пайдалану.

Жедел-іздістіру қызметі, ұлттық заңнамада "өмірді, денсаулықты, құқықтарды, бостандықтарды қорғау мақсатында жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыратын органдар Қазақстан Республикасының Конституциясына, осы Заңға және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес жүзеге асыратын Жария және жасырын жедел-іздістіру, ұйымдастыру және басқару іс-шараларының ғылыми негізделген жүйесі" ретінде бекітіледі адам мен азаматтың заңды мүдделері, меншік, қоғам мен мемлекеттің қылмыстық қол сұғушылықтан қауіпсіздігін қамтамасыз ету"[3].

Бұл ұғым ішкі істер органдарының жедел бөлімшелері қызметкерлерінің алдында тұрған міндеттерге қол жеткізу үшін барлық қол жетімді заңды құралдарды қолдануына түрткі болады. Қазіргі жағдайда айтылмаған іс-шаралар жедел бөлімшелердің қылмыстарды анықтау, жолын кесу және алдын алу мүмкіндіктерін айтарлықтай төмендететінін мойындау керек.

Құпия аппаратты толық пайдалану, қылмыстың барлық түрлері бойынша мағынасы жоқ және оның шифрын ашу қаупіне әкеледі. Қалыптасқан жағдайдан шығу жедел-іздістіру қызметінде криминалистиканың құралдары мен әдістерін пайдаланудан көрінеді. Бұл криминалистикалық құралдар мен әдістерді кеңінен қолданудың

бастамашысы болған посткеңестік кеңістіктегі қылмыстық іздестіру бөлімшелері екені жасырын емес.

Қылмыскердің жеке басын анықтау үшін криминалистика құралдарын жедел пайдалану, хабар-ошарсыз кеткендерді іздеу, есеп жүргізу көптеген қылмыстардың ашылуына себеп болды [4, 298-бет].

Өкінішке орай, Қазақстан Республикасы ІІМ ведомстволық оқу орындарында криминалистиканы оқыту үлесінің азаюы жедел қызметкерлер арасында криминалистиканы қолдану дағдыларының жоғалуына түрткі болды, бұл олардың мүмкіндіктерін тарылтты. Мұндай позиция ОРД теориясының проблемасы болып табылады.

5. Құпия аппаратпен және жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыратын бөлімшелерге жәрдемдесетін тұлғалармен жұмысты жетілдіру.

Құпия аппаратпен жұмыс жедел бөлімшелер қызметіндегі орталық бөлімдердің бірі болып табылады. Оның өзектілігі оның Қазақстан Республикасының "ОРД туралы" заңымен қатар ведомстволық нормативтік құқықтық актілермен реттелетіндігін түсіндіреді.

Жедел-іздестіру қызметі теориясының мәселелерін талдау белгілі бір дәрежеде құпиялармен жұмысты жетілдірумен байланысты бірқатар мәселелерді анықтауға мүмкіндік береді, атап айтқанда:

1. Қазақстан Республикасы Конституциясының нормалары тұрғысынан жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын сақтауды, қоғамның әлеуметтік өмірінің барлық салаларын демократияландыруды ескере отырып, конфиденттермен жұмыс істеудің құқықтық және адамгершілік аспектілері.

2. Әлеуметтік прогреске байланысты туындайтын объективті процестердің құпия аппаратты ұйымдастыруға, пайдалануға дайындық пен тактикаға әсері.

3. Ішкі сенімдер мен жеке көзқарастарды қалыптастыру құпиялылықтың тұрақтылығы мен жұмыс қабілеттілігінің қажетті атрибуты ретінде.

4. Тактикалық шешімдердің заңдылығын қамтамасыз ететін, қастандыққа кепілдік беретін және оның қылмыс жасауға қатысу қаупін жоятын құпияларды пайдаланудың оңтайлы нұсқасы мәселесі.

Құпия көмекшілерді пайдалануға қатысты жедел - іздестіру қызметінің теориясы келесі проблемалық бағыттарды алға тартады:

- құпия көмекшілермен және жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыратын бөлімшелерге жәрдемдесетін тұлғалармен жұмыс істеу үшін жедел қызметкерлерді даярлау;

- құпия аппаратты қалыптастыру үшін кандидаттарды іріктеу;

- құпия аппараттың тиімділігін арттыру факторы ретінде құқықтық және әлеуметтік кепілдіктерді қалыптастыру;

- оларға жүктелген міндеттерді орындау үшін құпия аппаратты оқыту және т. б.

Аталған мәселелерді ғылыми тұрғыдан пысықтау жаңа проблемаларды анықта деп ойлаймыз. ОРД-ның құқықтық және адамгершілік негіздемесі, бұрын көрсетілгендей, ҚР Конституциясының тиісті нормаларынан туындайды. Бұл ережелер тұтастай алғанда жедел-қызметтік қызмет желілерін анықтайды. Олар құпия аппаратпен жұмыс істеу міндеттерін тұжырымдайтын нормативтік актілер үшін де негіз болып табылады. Біздің ойымызша, бұл позициядан туындайтын мәселелерді өте перспективалы теориялық зерттеу:

- Біріншіден, - конфиденттің мемлекеттік маңыздылық деңгейіне, қызметтік борышын орындауға жететін өте күрделі міндеттерді қабылдауымен ынтымақтастық еріктілігінің арақатынасы.

- Екіншіден-еңбек қатынастарының бір түрі. Тұрақты ақшалай қаражаттан тұратын құпиялылар мәні бойынша тұрақты жұмысшылар болып табылады. Осыған байланысты, қолданыстағы заңнамаға сәйкес олар қабілеттеріне сәйкес сабақтар мен жұмыс түрлерін таңдауға құқылы; демалуға; денсаулықты қорғауға; қартайған кезде, ауырған, толық немесе ішінара еңбекке жарамсыз болған жағдайда материалдық қамтамасыз етуге. Бұл декларативтік талаптар Қазақстан Республикасының "ОБОРД" Заңының 23-бабында жалпы регламенттеуді тапты, алайда аталған кепілдіктерді іске асырудың неғұрлым егжей-тегжейлі оң тетігі жоқ.

Жоғарыда аталған кепілдіктер жүйесін әзірлеу әсіресе жастарды құпияынтымақтастыққа тарту туралы мәселе қою кезінде өзекті болып табылады.

Жеке өмірге, тұрғын үйге, хат алмасуға, азаматтардың келіссөздеріне қол сұғылмаушылықтың конституциялық кепілдіктерін күшейту арқылы жасырын қызметкерлерді пайдаланудың құқықтық және моральдық негіздерінің ерекше аспектісі туындайды[5, 67-бет].

Бұл құпияларды тактикалық тұрғыдан сауатты пайдалану, қастандық режимі және жарияланбау шарттары жедел-іздістіру ақпаратын жинау кезінде азаматтардың компаға келуіне және олардың жеке өміріне шамадан тыс басып кіруіне кепілдік береді.

Құпиялардың көмегімен тексерілетін және әзірленіп жатқан адамдардың жеке басын зерттеу бойынша үлкен жұмыс жасауға болады. Объективті түрде, құпия бірнеше рөлдік функцияларды жүзеге асырады: ол әріптесінің, әр түрлі формадағы бос уақытты өткізетін серіктестің, сондай-ақ тексерілетін және әзірленетін қызметтері бар таныс адамның рөлін сақтайды. Осы рөлдік функцияларды қолдана отырып, ол жеке өмірінің белгілі бір салаларына қосымша күш жұмсамай енеді, тексерілетіндер мен әзірленушілердің бастамасы бойынша жедел қызметкерлерді қызықтыратын объектілерге, құжаттарға, құпияларға қол жеткізе отырып, олардың үйіне барады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, құпияларды пайдалану тактикасы тексерілушілерді, әзірленушілерді, сондай-ақ үшінші тұлғаларды (ықтимал ақпарат көздерін) шешімдер мен іс-әрекеттерге итермелейтін жедел комбинациялар жүйесін қамтуы керек, оларда тек олардың білімімен ғана емес, сонымен бірге олардың еркімен де агент тиісті рөлдік функцияларды орындай отырып және олардың жеке өмір саласына қол жеткізе алады. табиғи түрде қалыптасатын тұлғааралық қатынастар.

Осылайша, жедел бөлімшелер жұмыс істеуі керек қазіргі жағдайлар әлеуметтік процестердің ұтқырлығының өсуімен, қоғамның әлеуметтік құрылымындағы қарқынды өзгерістермен, халықтың ұтқырлығының жандануымен сипатталады. Осыған байланысты жедел-іздістіру қызметінің мақсаттарын қамтамасыз ету үшін қолданбалы теорияларды құрудың болашағы айқын, өйткені бұл қызмет өте жан-жақты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гинзбург А.Я., Даубасова С.Ш. Основы оперативно-розыскной деятельности. Закон – теория – практика. Комментарий: Учебно-практическое пособие. - Алматы, 2010. – 159с.
2. Сысалов М.П. Оперативно-розыскная деятельность в Республике Казахстан. Учебное пособие. – Алматы: «Данекер», 2002. – 188с.
3. Об оперативно-розыскной деятельности // Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 г. [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z940004000> (дата обращения 25.01. 2023)
4. Теория оперативно-розыскной деятельности: УчебникПод ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского. - 5-е изд., испр. и доп. - Москва: ИНФРА-М, 2023. - 795 с.
5. Токалов Т.Б. Теоретические, правовые и организационно-управленческие

проблемы оперативно-розыскной деятельности ОВД Республики Казахстан в борьбе с преступностью: дисс. ... док.юрид. наук. – М., 2007.- 413с.

УДК 347.44

***Серім Ғ. Ө.¹, Серимов У. С.², Туменбаев С. А.³**

PhD, Сулейман Демирель атындағы университеті, (Қаскелең қ, Қазақстан)¹.

Астана Медицина университеті, (Астана қ, Қазақстан)².

Ш.Есенов атындағы Каспий Мемлекеттік Технологиялар және Инжиниринг университеті, (Ақтау қ, Қазақстан)³.

*e-mail: gaini.serim@sdu.edu.kz

АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК ШАРТТАРЫ ЖҮЙЕСІНДЕ КІНӘНІҢ ҚҰҚЫҚҚА ҚАЙШЫ ӘРЕКЕТПЕН (ӘРЕКЕТСІЗДІКПЕН) БАЙЛАНЫСЫ

Андатпа. Бұл мақалада азаматтық құқықтағы «кінә» категориясының теориялық мәселелері, сондай-ақ оның азаматтық-құқықтық жауапкершілік шарттарының схемасындағы құқыққа қайшы әрекетпен (әрекетсіздікпен) байланысы қарастырылған.

Зерттеудің мақсаты азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің шарты ретінде кінәні анықтаудың жаңа тәсілдерін белгілеу және азаматтық-құқықтық жауапкершілік шарттарының жүйесіндегі кінә мен құқыққа қайшы әрекеттің (әрекетсіздіктің) арақатынасын көрсету.

Азаматтық-құқықтық жауапкершілік мәселесі азаматтық құқықтың алдыңғы кезектегі міндеттерінің бірі болып табылады. Азаматтық-құқықтық жауапкершілік шараларын қолдану үшін оның туындау шарттарын толық және нақты түсіну қажет. Бұл мәселені дұрыс түсінбейінше, жауапкершілік шараларын дұрыс қолдану мүмкін емес, сәйкесінше оның мақсатына қол жеткізу қиынға соғады.

Осыған байланысты, осы зерттеудің негізгі бағыты мен идеясы кінә мәселесін жаңа сапалық деңгейде жедел шешуге бағытталған теориялық және практикалық міндеттерді анықтау болып табылады, бұл өз кезегінде оның нәтижелерін сот тжірибесінде қолдану мүмкіндігіне әсер етеді.

Зерттеу барысында диалектикалық, жүйелік, салыстырмалы құқықтық және логикалық әдістер қолданылды.

Кілт сөздер: азаматтық құқық, кінә және құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) , азаматтық-құқықтық жауапкершілік, құқықбұзушылық.

СВЯЗЬ ВИНЫ С ПРОТИВОПРАВНЫМ ДЕЙСТВИЕМ (БЕЗДЕЙСТВИЕМ) В СХЕМЕ УСЛОВИЙ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Андатпа. В данной статье рассматриваются теоретические вопросы категории «вина» в гражданском праве, а также ее связь с противоправным действием (бездействием) в схеме условий гражданско-правовой ответственности.

Целью исследования является установление новых способов определения вины как условия гражданско-правовой ответственности и отражение соотношения вины и противоправного действия (бездействия) в системе договоров гражданско-правовой ответственности.

Вопрос гражданско-правовой ответственности является одной из первоочередных задач гражданского права. Для применения мер гражданско-правовой ответственности необходимо полное и четкое понимание условий ее возникновения. Без правильного понимания этого вопроса невозможно принять надлежащие меры ответственности, и, следовательно, трудно достичь своей цели.

В связи с этим основным направлением и идеей настоящего исследования является определение теоретических и практических задач, направленных на оперативное решение проблемы вины на новом качественном уровне, что, в свою очередь, влияет на возможность применения ее результатов в судебной практике.

В исследовании использовались диалектические, системные, сравнительно-правовые и логические методы.

Ключевые слова: гражданское право, вина и противоправное действие (бездействие) гражданско-правовая ответственность, правонарушение.

CONNECTION OF GUILT WITH UNLAWFUL ACTION (INACTION) IN THE SCHEME OF CONDITIONS OF CIVIL LIABILITY

Abstract. This article discusses the theoretical issues of the category of "guilt" in civil law, as well as its connection with illegal action (inaction) in the scheme of conditions of civil liability.

The purpose of the study is to establish new ways of determining guilt as a condition of civil liability and to reflect the ratio of guilt and unlawful action (inaction) in the system of civil liability contracts.

The issue of civil liability is one of the primary tasks of civil law. In order to apply civil liability measures, it is necessary to have a complete and clear understanding of the conditions of its occurrence. Without a proper understanding of this issue, it is impossible to take appropriate measures of responsibility, and, consequently, it is difficult to achieve your goal.

In this regard, the main direction and idea of this study is to identify theoretical and practical tasks aimed at promptly solving the problem of guilt at a new qualitative level, which, in turn, affects the possibility of applying its results in judicial practice.

The study used dialectical, systemic, comparative legal and logical methods.

Key words: civil law, guilt and unlawful action (inaction) civil liability, offense.

Кіріспе.

Азаматтық құқықтар мен заңды мүдделерді қорғаудың құралы ретінде азаматтық-құқықтық жауапкершілік нормалары 27 желтоқсан 1994 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының азаматтық Кодексінің 20 тарауында нақты бекітілген. Азаматтық-құқықтық жауапкершілік шараларын қолдану үшін оның туындау шарттары туралы анық түсінік болуы тиіс. Бұл мәселені толық қанды анықтамай жауапкершілік шараларын дұрыс қолдану мүмкін емес. Азаматтық кодекстің 917-бабына сәйкес азаматтар мен заңды тұлғалардың мүліктік немесе мүліктік емес игіліктері мен құқықтарына заңсыз әрекеттермен (әрекетсіздікпен) келтірілген (мүліктік және (немесе) мүліктік емес) зиянды, оны келтірген тұлға толық көлемінде өтеуге тиіс. Азаматтық құқықта зиян келтіргені үшін жауапкершілікке тартудың негізі ретінде азаматтық құқық бұзушылықтың құрамы түседі, яғни оның құрамын теорияда құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік), зиян, құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) пен келтірілген зиянның арасындағы себепті байланыс және құқық бұзушының кінәсі құрайды.

Мақаладағы зерттеудің әдіснамалық негізін танымның ғылыми диалектикалық әдістерінің ережелері құрайды. Ғылыми зерттеулерді жүргізу кезінде диалектикалық, салыстырмалы-құқықтық, логикалық әдістер қолданылды.

Мақаладағы зерттеудің теориялық маңыздылығы жүргізілген зерттеулер нәтижесінде Қазақстан Республикасының азаматтық құқығындағы құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) мәселесін зерттеу арқылы, қорытынды болып табылады.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы зерттеліп отырған түсінікті тереңірек ашу мен зерттеу және оны қылмыстық құқықпен салыстыру теориялық және тәжірибелік жағынан маңызды.

Нәтижелер мен пікірталастар.

Құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) кінә секілді жауапкершілік механизмінің қажетті элементі ретінде қарастырылады. Құқыққа қайшы әрекетке (әрекетсіздікке) талдау, ең алдымен, субъектінің мінез-құлқынан бастау алады. Кінәні талдау да мінез-құлықты талдауды қажет етеді және бұл белгі кінә мен құқыққа қайшы әрекетке (әрекетсіздікке) ортақ элемент ретінде қарастылады. Басты айырмашылық уақыт факторында көрініс табады. Яғни, тұлға әрекетінің құқыққа қайшылығы азаматтық-құқықтық теріс қылықты жасау процесінде, сәтінде жүзеге асырылады және тұлға мұны толығымен біледі. Кінәнің құқыққа қайшы әрекет, не әрекетсіздік нәтижесінде орын алуы оның сипаттаушы белгісі болып табылады. Түйіндегенде, кінә – бұл, бір жағынан, субъектінің құқыққа қайшы әрекеті, не әрекетсіздігінде көрініс табатын субъективті еркі, екінші жағынан, мінез-құлық пен жағымсыз салдар арасындағы байланыстырушы, сипаттаушы қатынас. Бұл схемада себепті байланыстың орны қайда деген сұрақ туындауы мүмкін. Себепті байланыстың да субъектінің құқыққа қайшы әрекеті мен келтірілген жағымсыз салдардың арасындағы байланыс екендігі рас. Дегенмен, бұл схемадағы себепті байланыс пен кінәнің айырмашылығы: себепті байланыстың - объективті, ал кінәнің субъективті құрамында. Яғни, себепті байланыс әрекеттер мен келтірілген зиян арасындағы объективті қатынастарды көрсетеді. Ал кінә құқық бұзушылық субъектісінің өз әрекеттері мен келтірілген зиянына жеке субъективті қатынасын көрсетеді [1, 259 б].

Тұлға әрекеттерінің құқыққа қайшы болуы азаматтық құқық бұзушылықтың орын алғандығын негіздейді және бұл мінез-құлықтың азаматтық құқық нормалары мен әдет-ғұрыптары шеңберіне кірмейтінін көрсетеді. Құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) – бұл азаматтық құқықтық міндеттемелердегі нормаларды, ережелерді және тәртіпті біле тұра жеке орындамаушылық [2, 46 б]. Десек те, кейбір жағдайларда зиян келтіріледі, бірақ тұлғаның мінез-құлқында құқыққа қайшы сипат орын алмауы да мүмкін. Жалпы ереже бойынша заңға сәйкес келетін әрекеттермен келтірілген зиян өтелуге жатпайды. Егер тұлға заңдарда, нормативті құқықтық актілерде, не нұсқаулықтарда көрсетілген міндеттерді орындау барысында зиян келтірсе, бұл құқыққа сәйкес келтірілген зиян ретінде қарастырылуы тиіс. Мысалы, жұқпалы мал аурулары жаппай таралмас үшін тиісті нұсқаулықтардың ережелері малды құртуға рұқсат етеді. Сонымен қатар, құқыққа сәйкес зиян апатты не төтенше жағдайлардың алдын алғанда, не жойғанда жүзеге асырылуы мүмкін. Құқыққа сай зиян ауқымды залалдың алдын алу мақсатында келтіріледі.

Құқыққа сай зиян, егер зардап шегуші әрекет қабілетті деп танылып және оның ерік білдіруіне сырттан ешкімнің қысымшылығы жоқ екендігі белгілі болса, ол келісімін берген жағдайда да орын алуы мүмкін. Құқыққа сай келтірілген зиянның тағы бір мысалы ретінде қажетті қорғаныс жағдайында зиян келтіруді айтуға болады. ҚР АҚ-нің 919-бабына сәйкес қажетті қорғану жағдайында келтірілген зиян, егер бұл ретте оның шегінен асып кетпесе, өтеуге жатпайды. Бірақ егер қажетті қорғану шегі асып кетсе, онда зардап шегуші мен зардап келтіруші тұлғалардың кінәсі ескеріліп, зиян жалпы негіздер бойынша өтелуге жатады. Десек те бұл ережеде ерекше жағдай бар, яғни құқыққа сай әрекеттерден келтірілген зиянды өтеуге байланысты мәселе. ҚР АҚ 920-бабында аса қажетті жағдайда зиян келтіру қарастырылған. Аса қажетті жағдайда, яғни зиян келтірушінің өзіне немесе басқа тұлғаларға қатер туғызатын қауіпті жою үшін келтірілген зиян, егер бұл қауіпті осы жағдайларда өзге құралдармен жою мүмкін болмаса, оны зиян келтірген тұлға өтеуге тиіс.

Бұл бапты талдай келе келесідей қорытындыға келуге болады: біріншіден, зиян зардап келтірушінің өзіне және өзге де тұлғаларға қауіп тудыратын жағдайларды жою кезінде келтіріледі; екіншіден, бұл жағдай айрықша сипатқа ие және қажетті қорғану жағдайында жүзеге асырылады. Яғни, мұнда зардап келтіруші тұлғаның (ол өз мүддесін көздеп, өзгелердің құқықтарын бұзған) немесе үшінші тұлғалардың мүліктік мүддесі орын алып отыр. Мұнда құқыққа қайшы әрекеттің (әрекетсіздіктің) екі жақтылығы қарастырылып тұр. Объективті заңға сәйкес зардап келтіруші тұлғаның әрекеттері, жағдайдың айрықша сипатын ескеретін болсақ, құқыққа сай болып есептеледі, бірақ, екінші жағынан, тұлғаның азаматтық заңнама кепілдендірген субъективті жеке мүліктік құқықтары бұзылған. Келтірілген мән-жайларды ескере отырып, сот зиянды өтеу міндетін зиян келтірушіге немесе үшінші тұлғаға жүктеуі мүмкін. Үшінші тұлғаның әрекетінде құқыққа қайшылық жоқ екендігі белгілі болса да, ол келтірілген зиянды өтеуге тиіс, себебі қауіпті жағдай жойылмағанда оның зардап шегері анық. Сондай-ақ, сот зиян келтірушіні де, үшінші тұлғаны да зиянды өтеуден толық немесе ішінара босатуы мүмкін. Бұл мәселе бойынша сот жағдайды түбегейлі талдау нәтижесінде шешім шығарады.

ҚР АҚ 953-бабына сәйкес заңдармен немесе мәмілемен белгіленген негіздерсіз мүлікті басқа тұлғаның (жәбірленушінің) есебінен иеленіп алған немесе жинаған тұлға оны иесіне қайтаруға міндетті. Бұл бапта бір тұлғаның өзге тұлғаның есебінен негізсіз баюына тікелей тыйым салынбағанымен, норманың мазмұнынан мұндай әрекеттің құқыққа қайшы болып табылатыны көрінеді. Сапасы жасасқан шарт талаптарына сәйкес келмейтін тауарды сатқан сатушының әрекеттері де құқыққа қайшы деп танылады. Нақты жағдайларда азаматтық айналым қатысушылары әрекеттерінің құқыққа қайшылығы мәселесінде іскерлік айналым ережелері немесе өзге де әдетте қойылатын талаптар қарастырылады. Мысалы, ҚР АҚ 536-бабы бойынша өмір бойы асырауда ұстау шартында рента төлеушінің рента алушы азаматқа қандай тамақ пен киім беруді, күтім жасауы және қажетті көмекті көрсетуі тиіс екендігі көрсетілмесе, онда тараптар арасында туындаған дауды шешу кезінде сот адал ниеттілік пен ақылға қонымдылық қағидаларымен қоса, сол аумақтарда осы тектес қызметтерге әдетте қойылатын талаптарды да басшылыққа алуы керек. Яғни, бұл міндеттемедегі сатып алушының құқыққа қайшы әрекетін саралаушы критерий ретінде іскерлік қызмет өрісіндегі немесе ҚР АҚ 272-бабында қарастырылған талаптар қарастырылады.

Әрекетсіздік те нақты жағдайларда құқыққа қайшы болып табылуы мүмкін. Жасасқан шарт талаптарынан тараптардың әрекет ету міндеті туындайтын кездер болады. Мысалы, тасымалдау шартына сәйкес жүк тасымалдаушы жүкті шартта келісілген уақытта жеткізуге міндетті, бірақ ол жүкті уақытында жеткізбейді, бұл жағдайда, егер жүк тасымалдаушы өзінің әрекеттеріне бой бермейтін жағдайлардың (дүлей күштің) кедергі келтіргенін дәлелдей алмаса, оның әрекеттері құқыққа қайшы болып есептеледі. Осылайша, құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) жауапкершілік шарты ретінде екі түрде қарастырылады: құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) заңмен бекітілген ережелерді бұзу ретінде және құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) тұлғаның субъективті құқықтарын бұзу ретінде, басқаша айтқанда, жария құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) және жеке құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік). Осы орайда француз ғалымы Ф. де Лидің зерттеулеріне сәйкес: «Заң ғылымында көп уақыттан бері шарттың міндеттемелік болмысының бастауы ретінде тараптардың еркі ме, әлде құқық қарастырылуы керек деген мәселе даулы болып табылады. Түптеп келгенде, заң үстемдігі қағидасы тараптардың еркі қағидасынан басым тұрады». [3, Р.60-62]. Өзге позицияны ұстанып, ағылшын заңгері П.Норт құқықты таңдау еркіндігі қағидасы шарт еркіндігі қағидасының жалғасы болып табылатындығын айтады. [4, Р.104].

Азаматтық құқықта қолданылатын кінәлілік презумпциясына сәйкес міндеттемені бұзған тұлға өзінің кінәсіздігін дәлелдемейінше, ол кінәлі болып табылады. ҚР АҚ 359-

бабының 1-бөлігі бойынша егер борышқор міндеттемені тиісті дәрежеде орындау үшін өзіне байланысты шаралардың барлығын қолданғанын дәлелдесе, ол кінәсіз деп танылады. Егер азаматтық айналым қатысушыларының бірі өзінің құқыққа қайшы әрекетімен осы айналымның өзге қатысушысына мүліктік зиян келтіретін болса, бұл туралы тек зардап шегушінің өзі ғана білетін болады, сондықтан да азаматтық заңнама өзіне қарсы жасалған құқықбұзушылық фактісінің орын алғандығын және соның салдарынан оған нұқсан келтірілгенін дәлелдеу міндетін зардап шегуші тұлғаға жүктеген. Десек те зардап шегуші зиян келтіруші-борышқордың міндеттемені тиісті дәрежеде орындау үшін өзіне байланысты шаралардың барлығын қолданғанын не қолданбағанын, қандай дәрежеде ұқыптылық пен сақтықты танытқанын және осы кезде оның санасында қандай психикалық процестер орын алып жатқандығын білмейді. Бірақ зардап шегуші тұлғаға қарағанда құқықбұзушыға бұл мән-жайлардың барлығы белгілі. Осы мән-жайларды білу арқылы заңшығаушы өзінің кінәсіздігін дәлелдеу міндетін құқықбұзушыға жүктеген. Сондықтан да азаматтық құқықта құқықбұзушының кінәсіздігі дәлелденбегенше, ол кінәлі болып табылады. Кінәлілік презумпциясы халықаралық шарттар мен шетелдік заңнамаларға қарағанда Отандық заңнамада нақты көрініс тапқан, бұл өз кезегінде шетелдік заңнама бойынша кінә қағидасынан ауытқу қажет болған жағдайда ғана құқықбұзушы кінәлі деп танылатындығымен түсіндіріледі. Мысал ретінде Еуропалық деликтілік құқық қағидаларын келтіруге болады. 4:201 бабының 1-бөлігіне сәйкес («Кінәні дәлелдеу міндетінен босату. Жалпы ережелер») «Кінәні дәлелдеу міндетінен босату мүмкіндігі орын алған құқықбұзушылықтың қауіптілігінің ауыртпалығына байланысты». [5, Р.261].

«Зардап шегушінің кінәсі» категориясын қолдануға оның құқық бұзушылық әрекеті жағдайларында, нақтылай айтсақ, қажетті қорғаныс шегінен асып кету немесе зардап шегушінің құқыққа қарсы әрекеттерінің арқасында туындаған соңғы қажеттілік жағдайында шығын келтіру кезінде жол беріледі. Қажетті қорғаныс шегінен асып кетушілік кезіндегі сияқты, егер жәбірленуші соңғы қажеттілік жағдайын тудырмаған болса, зиян келтірушімен бағасы төменірек мүдделерге, бұл жағдайда жәбірленушінің мүдделеріне зиян келтіру арқылы құқықпен қорғалатын құны бағалы игіліктер мен мүдделерді сақтау қажеттілігі де туындамас еді.

Кінә өзінің құқыққа қайшы әрекеті мен оның зиянды нәтижелеріне қатысты тұлғаның психикалық қатынасы ретінде жеке тұлғаның саналы түрде жасаған өнімі болып есептеледі. В.А. Тархов былай деп дұрыс жазады: «Кінә нақты жағдайларға байланысты тұлғаның саналы жасаған әрекеті деп есептейтін болсақ, әрекетке қабілетсіз тұлғалардың кінәсі туралы сөз қозғаудың қажеті де жоқ. Кішкентай балалар зардап шегуші ретінде де, жауапты тұлға ретінде де кінәлі бола алмайды» [6, 526 б]. Өкінішке орай, мұндай тұжырымдама заңда көрсетілмек тұрмақ, соттық тәжірибеге де кері әсерін тигізеді. Мысалы, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Азаматтық істер бойынша алқасының қаулысында зардап шегуші жас балаға қатысты «зардап шегушінің кінәлі іс-әрекеті», «зардап шегушінің үлкен абайсыздығы» сияқты категориялар қолданылған.

Біздің ойымызша, өзінің іс-әрекеттерін басшылыққа алу қабілеттілігін жоғалтатындай адамның психофизиологиялық күйге түсуінің объективті себебі кенеттен болатын жағдайлар мен өзгерістерден келіп шығатын экстремалды кезеңдер. Бірақ, барлық азаматтар белгілі бір жүріс-тұрыс ережесін, техника қауіпсіздігін сақтауға міндетті. Алайда, жоғарыда айтып өткен жағдайлар адамның санасы мен мінез-құлқына әсер ететін күрделі аффектогенді қоздырғыштар болғандықтан, мұндай сәттерде адамнан саналы әрекеттерді талап ету мүмкін емес. Сондықтан да, мұндай жағдайда адам инстинктивті түрде болатын қауіп-қатерден қашуға тырысып, оның өзіне зиян келетіндей қандай да бір іс-әрекетке жол берген болса, ол әрекет шынымен де білместіктен жасалған іс-әрекет болып танылуы керек [7, 156-161 б].

Кінә – құқыққа қайшы әрекеттердің белгісінің бірі, онсыз құқық бұзушылық та болмайды. Алайда, жәбірленушінің өз әрекетін зиянды деп есептеуі және осындай зиян келтіргені үшін оны жауапты деп тану жеткіліксіз. Ол үшін жәбірленушінің психикалық қатынасы оның іс-әрекеттері арқылы көрініс табуы қажет (әрекет немесе әрекетсіздік). Біздің ойымызша, құқыққа қарсы әрекеттің орнын кінә ауыстыра алмайды, себебі олар әр түрлі құқықтық категориялар. П.С.Дагель «жәбірленушінің кінәсі» терминінің нақты емес екендігін айта келе, бұл терминмен «жәбірленуші әрекетінің субъективтік жағы ғана емес, әрекеттің тұтас өзі түсіндіріледі» деп қате жазылғандығын дәлелдейді [8, 188 б].

Заңи жауапкершілік негізі болып құқықбұзушылықты құрайтын субъективтік және объективтік элементтері бар әрекет саналады. «Заң, әрекет, жауапкершілік – бір-бірімен тығыз байланысты ұғымдар. Бұл үштіктің орталығы - адамның әрекеті. Осы жерде ғана әрекеттің мотивтері мен жеке тұлғаның нақты мүдделері көрініс табады; ол құқықтық нормалармен реттеледі және ол заң негізінде жағымды немесе жағымсыз баға алады. Осыған сүйене отырып, адамның өз әрекеттері үшін жауапкершілік пайда болады», - деп Кудрявцев В.Н. шынайы атап өткен [9, 55 б].

Айтқандардан шығатын қорытынды, өзі келтірген шығынды өтеу немесе оның көлемін азайту жағдайларына қатысты жәбірленуші әрекетінің объективтік және субъективтік белгілерін анықтау негізінде ҚР Азаматтық кодексінің 935-бабында көрсетілген «жәбірленушінің әрекеті» терминін қолданған дұрыс [10, 21 б].

Қорытынды.

Ойымызды тұжырымдай келе, келесідей қорытындылар жасауға болады:

- құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) - кінә секілді азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің қажетті субъективті шарты.

- әрекетті (әрекетсіздікті) құқыққа қайшылық сипаты тұрғысынан талдау, ең алдымен, субъектінің мінез-құлқынан бастау алады. Кінәні талдау да мінез-құлықты талдауды қажет етеді және бұл белгі кінә мен құқыққа қайшы әрекетке (әрекетсіздікке) ортақ элемент ретінде қарастылады. Басты айырмашылық - уақыт факторында. Яғни, тұлға ең алдымен құқыққа қайшы әрекетті (әрекетсіздікті) жүзеге асырады, ал егер мұндай құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) орын алса, онда құқықбұзушы тұлға кінәлі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. - М., 1970. С. 259.
2. Идрисов Х.В. Вина как условие ответственности в Российском гражданском праве: дис. ...канд. юрид. наук. – Москва, 2006. – С. 46.
3. Ly Filip De, International Business Law and Lex Mercatoria. 1992. P.60-62
4. North P.M. Private International Law problems in Common law jurisdictions. 1993. P.104
5. Principles of European Tort Law: Text and Commentary. Springer Wien New York, 2005. P. 261
6. Тархов В.А. Гражданское право. – Уфа: РИО БашГУ, 1998. – С. 526.
7. Серім Ф.Ө. Зиян келтіру салдарынан туындайтын міндеттемелердегі зиян келтірушінің және жәбірленушінің кінәсі // Қарағанды университетінің хабаршысы. Құқық сериясы. – 2015. - №2 (78). – С.156-161. [Электрондық ресурс] URL: https://law-vestnik.ksu.kz/apart/srch/2015_law_2_78_2015.pdf
8. Дагель П.С. Проблемы вины в советском уголовном праве. Учёные записки ДВГУ, вып. 21, ч. 1. - Владивосток, 1968. – С. 188.
9. Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность. - М., 1986. – С. 55.

10 .Serim G.O. Some questions of taking into account of guilt of victim at civil legal responsibility // The Second Internatioal Scientific Conference on Private and Public Law. – 2014. - P.21-26.

УДК 351/354

Жазылбеков А. Б.

Магистрант Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева Республика
Казахстан, г.Алматы
e-mail: a.dilyana@mail.ru

ДИСЦИПЛИНАРНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В Казахстане высокий уровень интереса к вопросам, связанным с организацией, функционированием и законодательным регулированием государственной службы, а также борьбе с коррупцией в этой области. Это обусловлено ключевой ролью государственной службы в создании демократического, правового, светского и социального государства в стране.

Трудовые отношения государственных служащих в Казахстане регулируются Трудовым кодексом и Законом «О государственной службе», а также другими нормативными правовыми актами, устанавливающими условия поступления на службу, ее прохождения и прекращения, условия труда, зарплату, а также дополнительные преимущества и ограничения. Государственные служащие делятся на административных и политических. Для каждой категории служащих существуют свои правила привлечения к дисциплинарной ответственности.

Государственная служба является важным институтом социального управления в Казахстане. Сегодня важно улучшить эффективность государственной власти и управления. Доверие граждан к государству зависит от активного гражданского поведения чиновников и высокого качества государственных услуг.

В этой статье исследуются вопросы дисциплинарной ответственности государственных служащих за должностные проступки. Также анализируется особенность законодательного регулирования дисциплинарных взысканий, применяемых к государственным служащим.

Ключевые слова: дисциплинарная ответственность, государственные органы, государственные служащие, государственная служба, взыскание.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРІНІҢ ТӘРТІПТІК ЖАУАПКЕРШІЛІГІ

Аңдатпа. Қазақстанда мемлекеттік қызметті ұйымдастыруға, оның жұмыс істеуіне және заңнамалық реттеуге, сондай-ақ осы саладағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске байланысты мәселелерге қызығушылықтың жоғары деңгейі бар. Бұл мемлекетте демократиялық, құқықтық, зайырлы және әлеуметтік мемлекет құрудағы мемлекеттік қызметтің негізгі рөліне байланысты.

Қазақстандағы мемлекеттік қызметшілердің еңбек қатынастары Еңбек кодексімен және «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңмен, сондай-ақ қызметке кіру, оны өту және

тоқтату шарттарын, еңбек жағдайларын, жалақыны, сондай-ақ қосымша артықшылықтар мен шектеулерді белгілейтін басқа да нормативтік құқықтық актілермен реттеледі. Мемлекеттік қызметкерлер әкімшілік және саяси болып бөлінеді. Қызметкерлердің әр санаты үшін тәртіптік жауапкершілікке тартудың өзіндік ережелері бар.

Мемлекеттік қызмет Қазақстандағы маңызды әлеуметтік басқару институты болып табылады. Бүгінгі таңда мемлекеттік билік пен басқарудың тиімділігін арттыру маңызды. Азаматтардың мемлекетке деген сенімі шенеуніктердің белсенді азаматтық мінез-құлқына және мемлекеттік қызметтердің жоғары сапасына байланысты.

Бұл мақалада мемлекеттік қызметшілердің лауазымдық теріс қылықтары үшін тәртіптік жауапкершілік мәселелері қарастырылады. Сондай-ақ мемлекеттік қызметшілерге қолданылатын тәртіптік жазаларды заңнамалық реттеудің ерекшелігі талданады.

Кілт сөздер: тәртіптік жауапкершілік, мемлекеттік органдар, мемлекеттік қызметшілер, мемлекеттік қызмет, жаза.

DISCIPLINARY RESPONSIBILITY OF CIVIL SERVANTS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. Kazakhstan has a high level of interest in issues related to the organization, functioning and legislative regulation of the civil service, as well as the fight against corruption in this area. This is due to the key role of the civil service in the creation of a democratic, legal, secular and social state in the country. Labor relations of civil servants in Kazakhstan are regulated by the Labor Code and the Law "On Civil Service", as well as other regulatory legal acts that establish the conditions for entering the service, its passage and termination, working conditions, salary, as well as additional benefits and restrictions. Civil servants are divided into administrative and political. Each category of employees has its own rules for bringing to disciplinary responsibility.

Key words: disciplinary responsibility, state bodies, civil servants, civil service, penalty.

В контексте данной статьи будут рассмотрены вопросы дисциплинарной ответственности государственных служащих, как одного из видов юридической ответственности.

Дисциплинарная ответственность государственных служащих в Республике Казахстан означает, что граждане, должностные лица и организации должны соблюдать предписания законов и в случае невыполнения этих обязанностей подлежат лишениям, которые предусмотрены законом. Однако, простое нарушение закона не автоматически влечет за собой возникновение юридической ответственности, и только правоприменительный акт, такой как решение суда или приказ должностного лица, может применить дисциплинарную ответственность к конкретному лицу.

Правонарушение является лишь основанием для применения ответственности, но не приводит к автоматическому вынуждению применения государственных принудительных мер. Реальное вынуждение ответственности требует правоприменительного акта, например решения суда, приказа должностного лица, которые устанавливают объем и форму принудительных мер, вынуждаемых на конкретное лицо.

Основание ответственности – это условия, при наличии которых возможно наложение ответственности, а при их отсутствии - нет.

Статья 43 Закона РК о государственной службе устанавливает, что за невыполнение или ненадлежащее выполнение своих служебных обязанностей государственные служащие несут гражданско-правовую, дисциплинарную, административную, уголовную ответственность в соответствии с законами Республики Казахстан [1].

Применительно к вышеизложенному речь идет о *юридической ответственности*, которая, в свою очередь, является одной из форм (разновидностей) обще-социальной ответственности [2,с.630].

Государственный служащий несет ответственность за действия или бездействие, ведущие к нарушению прав, законных интересов граждан и юридических лиц.

Ответственность государственного служащего наступает в связи с неисполнением или ненадлежащим исполнением им обязанности признавать, соблюдать и защищать права и свободы человека и гражданина в соответствии с положениями Конституции РК и п.3 ст.10 Закона РК о государственной службе, согласно которому государственным служащим вменяется в обязанность своевременно и объективно рассматривать обращения граждан, должностных лиц, предприятий, организаций, учреждений, органов местного самоуправления и государственных органов и принимать по ним необходимые меры в соответствии с действующим законодательством РК[1]. Неисполнение либо ненадлежащее исполнение данного пункта также влечет за собой ответственность государственного служащего.

Привлечение государственных служащих к обозначенным в законе видам юридической ответственности регулируется, соответственно, Законом РК о государственной службе, АППК РК, КоАП РК, ГК РК, ГПК РК, УК РК и УПК РК [3,с.221].

Дисциплинарная ответственность государственных служащих.

Противоправное, виновное неисполнение или ненадлежащее исполнение государственным служащим возложенных на него обязанностей, не влекущее административной или уголовной ответственности, принято именовать должностным (дисциплинарным) проступком [4, с.275]. То или иное действие либо бездействие государственного служащего является нарушением трудовой дисциплины лишь при одновременном наличии следующих условий:

1) если действие (бездействие) является *противоправным* (например, не может считаться должностным проступком отказ государственного служащего исполнять дополнительные обязанности по другой государственной должности государственной службы без его согласия);

2) если противоправное действие (бездействие) является *виновным*, т.е. совершенно умышленно или по неосторожности. Иначе говоря, это неисполнение работником служебных обязанностей по причинам, от него независящим: недостаточная квалификация или трудоспособность, отсутствие надлежащих условий работы, неполучение служащим информации и материалов, необходимых для исполнения должностных обязанностей, и др. не может рассматриваться как неисполнение должностных обязанностей, поскольку здесь нет вины работника в их неисполнении;

3) если не исполнены должностные обязанности, т.е. обязанности, вытекающие из данного государственно-служебного правоотношения [1].

Указанные выше дисциплинарные проступки являются последствием неисполнения или ненадлежащего исполнения государственным служащими рассмотренных ранее основных обязанностей, содержащихся в ст.10 Закона РК о государственной службе.

При этом неправомерное освобождение лиц с административных государственных должностей, нарушение процедуры конкурсного отбора на занятие вакантной административной государственной должности являются административными правонарушениями (п. 1 ст.99 КоАП РК).

За неисполнение или ненадлежащее исполнение государственным служащими возложенных на них обязанностей (должностной проступок) на государственных служащих могут налагаться должностным лицом, обладающим правом приема и

увольнения государственных служащих на государственные должности государственной службы, следующие *виды дисциплинарных взысканий*:

- 1) замечание;
- 2) выговор;
- 3) строгий выговор;
- 4) предупреждение о неполном служебном соответствии или понижение в государственной должности;
- 5) увольнение с занимаемой государственной должности.

Дисциплинарное взыскание в виде *увольнения с занимаемой должности* может налагаться на государственных служащих в следующих случаях:

- 1) за несоблюдение ограничений, связанных с пребыванием на государственной службе;
- 2) отрицательного результата специальной проверки;
- 3) по неудовлетворительным результатам испытательного срока;
- 4) при отказе принятия присяги;
- 5) при преобразовании государственной должности в административную государственную должность корпуса «А» и отказе государственного служащего от трудоустройства;
- 6) по основаниям, изложенным в пп. 5, 6 и 7 ст.44 Закона РК о государственной службе, ст. 50 Закона РК о государственной службе;
- 7) за грубое нарушение норм служебной этики;
- 8) по некоторым основаниям, содержащимся в ст.ст.59, 60 и 61 главы 10 Закона РК о государственной службе;
- 9) по иным, не противоречащим законодательству РК, основаниям.

В соответствии с п.7 ст.44 Закона РК о государственной службе государственные служащие подлежат увольнению в следующих случаях:

- 1) за передачу государственных, финансовых и материальных ресурсов в избирательные фонды отдельных кандидатов;
- 2) делегирование полномочий на государственное регулирование предпринимательской деятельности физическим или юридическим лицам, осуществляющим такую деятельность, а также на контроль и надзор за нею;
- 3) передачу государственных контрольных и надзорных функций организациям, не имеющим статуса государственного органа;
- 4) принятие за исполнение своих государственных или приравненных к ним функций любого вознаграждения в виде денег, услуг и иных форм вознаграждений от организаций, в которых лицо не выполняет соответствующие функции, а также от физических лиц, если иное не предусмотрено законодательством РК;
- 5) принятие подарков или услуг в связи с исполнением своих государственных функций от государственных служащих и иных лиц, зависимых от них по службе, за общее покровительство или попустительство по службе;
- 6) принятие приглашений во внутригосударственные и зарубежные туристические, лечебно-оздоровительные и иные поездки за счет физических и юридических лиц как иностранных, так и РК;
- 7) использование не предусмотренных законодательством РК преимуществ в получении кредитов, ссуд, приобретении ценных бумаг, недвижимости и иного имущества;
- 8) принятие подарков и услуг, приглашения в туристические, лечебно-оздоровительные и иные поездки за счет физических и юридических лиц, как иностранных, так и РК, с которыми указанное лицо связано по службе, членами его семьи [1].

При этом наложение на государственных служащих вышеуказанных дисциплинарных взысканий возможно лишь при условии, что эти деяния не образуют состава административного или уголовного правонарушения, а повторное совершение в течение года любого из обозначенных в должностных проступков влечет увольнение с занимаемой государственной должности [3,с.227].

Согласно п.6 ст.44 Закона РК о государственной службе государственные служащие подлежат привлечению к дисциплинарной ответственности путем наложения на них дисциплинарных взысканий в виде *предупреждения о неполном служебном соответствии или увольнения* также за:

1) использование своих должностных полномочий при решении вопросов, связанных с удовлетворением своих материальных интересов либо интересов близких родственников и свойственников;

2) предоставление не предусмотренных законом преимуществ (протекционизм, семейственность) при поступлении и продвижении по государственной службе;

3) оказание неправомерного предпочтения физическим и (или) юридическим лицам при подготовке и принятии решений и оказание кому бы то ни было любого, не предусмотренного законодательством РК содействия в осуществлении предпринимательской и иной, связанной с извлечением дохода, деятельности [1].

Кроме того, вышеуказанные дисциплинарные взыскания налагаются при отсутствии в обозначенных дисциплинарных проступках признаков уголовно наказуемого деяния или административного правонарушения, а за повторное совершение в течение года любого из этих проступков государственный служащий подлежит увольнению [3, с.228].

Если есть признаки административного нарушения или уголовного преступления в дисциплинарных проступках, указанных в пунктах 5, 6, 7 статьи 43 Закона Республики Казахстан о государственной службе, руководство государственных органов (должностные лица) должны передать материалы в правоохранительные или другие государственные органы. Если эти факты скрыты, данные лица подлежат юридической ответственности [5, с.389].

Таким образом, можно констатировать, что вопросы привлечения государственных служащих Республики Казахстан к дисциплинарной ответственности уже в полной мере урегулированы нормами права, содержащиеся в действующем законодательстве о государственной службе.

В заключение, следует отметить, что государственные служащие должны быть образцом преданности своему народу и государству и давать пример честности и добросовестности как во время выполнения своих должностных обязанностей, так и вне работы.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V «О государственной службе Республики Казахстан». – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416>.

2. Марченко М.Н. Теория государства и права. Учебник. Издание 2. М., 2006. – С.630.

3. Дуйсенов Э.Э., Шпекбаев А.Ж. Государственная служба Республики Казахстан. Учебник. А.: «Асыл кітап, 2021-488с.

4. Уваров В.Н. Государственная служба и управление. Учебник. Петропавловск, 2004.

5. Административное право. Учебный курс под редакцией Р.А. Подопригоры. Алматы, 2010. 520с.

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ПРЕСТУПНОСТИ
ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№1 (65) - 2023

ISSN 1608-84-17

Подписано в печать 01.09.2022г.

Формат 60x84 1/8.

Печать цифровая. Бумага офсетная.

Усл. печ. л. 5,58.

Тираж 500 экз.

Заказ № 25092023=2.

КОПИР & КА

Адрес типографии:

г. Алматы, ул. Шемякина д.73 rex8800@mail.ru